

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА
ТЕХНОЛОГІЙ
Факультет «Управління залізничним транспортом»
Кафедра «Філософія та історія науки і техніки»**

В.М. Гамалія

**КУРС ЛЕКЦІЙ
з дисципліни
«ПОЛІТОЛОГІЯ»**

для студентів
галузі знань 27 «Транспорт»,
спеціальності 275 «Транспортні технології
(на залізничному транспорті)»
денної та заочної форм навчання

Київ 2020

УДК: 947

Гамалія В.М.

Політологія: Курс лекцій – К.: ДУІТ, 2020. – 145 с.

Курс лекцій з дисципліни «Політологія» підготовлено відповідно до освітньо-професійної програми та навчального плану спеціальності 275 «Транспортні технології (на залізничному транспорті)».

Призначені для студентів галузі знань 27 «Транспорт», спеціальності 275 «Транспортні технології (на залізничному транспорті)» денної та заочної форм навчання.

Курс лекцій було розглянуто та затверджено на засіданні кафедри «Філософія та історія науки і техніки» (протокол № 7 від 19 лютого 2020 року) та на засіданні науково-методичної комісії факультету «Управління залізничним транспортом» (протокол № 10 від 22 червня 2020 року).

Укладач: Гамалія В.М.

д.і.н., с.н.с, завідувач кафедри філософії та історії науки і техніки

Рецензенти: Литвинко А.С.

д.і.н., с.н.с, провідний науковий співробітник відділу історії та соціології науки і техніки ДУ «ІДНТПІН імені Г.М. Доброва НАН України»

Бердій Т.С.

к.ф.н., доцент, доцент кафедри філософії та історії науки і техніки

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Лекція № 1. Предмет, методи і функції політології	6
Лекція № 2. Політика як соціальне явище	17
Лекція № 3. Історія світової та вітчизняної політичної думки.....	28
Лекція № 4. Типи сучасних політичних систем.....	39
Лекція № 5. Політичні партії.....	42
Лекція № 6. Громадські організації	53
Лекція № 7. Зміст та види політики.....	61
Лекція № 8. Соціальна структура суспільства.....	69
Лекція № 9. Держава в політичній системі суспільства	81
Лекція № 10. Проблеми війни і миру в політології.....	87
Лекція № 11. Спектр політичних партій сучасної України	93
Лекція № 12. Правова держава і демократія	100
Лекція № 13. Політична культура громадян в демократичній державі.....	111
Лекція № 14. Міжнародно-політичні концепції нового світового порядку	123
Лекція № 15. Зміни політичної сфери в умовах глобалізації	134

ВСТУП

У наш час місце політології в професійному становленні спеціаліста-транспортника залізничного та інших напрямів визначається тенденціями розвитку суспільства.

Сьогодні інтенсивне становлення комунікаційних технологій, перетворення інформації, знань на основні чинники суспільного виробництва зумовили явище, яке О. Тоффлер охарактеризував як «розлиття влади у суспільстві». Держава втрачає монополію на владу, хоча й залишається потужним політичним гравцем. Натомість партії, громадські організації, підприємства, сімейні структури, трудові колективи тощо утворюють складну систему відносин володарювання, підкорення, співробітництва.

Тому набуття вищої освіти означає ускладнення соціальної взаємодії індивіда, а отже й більш глибоке занурення у відносини з приводу влади (навіть якщо індивід сам цього не усвідомлює), що й детермінує ефективність застосування знань, отриманих з «профілюючих дисциплін». Особливо це стосується майбутніх фахівців залізничної сфери, від діяльності яких значною мірою залежить розбудова інфраструктури суспільства. Відносини керування й підкорення мають складні структуру й механізми, більшість елементів та системність яких не охоплюються повсякденною свідомістю. Відтак завданням курсу політології у ДУІТ є оволодіння знаннями щодо структури й механізму здійснення влади, що дасть студентам змогу стати в майбутньому фахівцями, які успішно будуть діяти на залізничному та інших видах транспорту.

Структура даного видання підпорядкована цьому завданню. Вона включає лекції, присвячені діючим механізмам функціонування влади, прийняттю політичних рішень, впливу суспільства на владу та держави на суспільство, формуванню лідерства, культурі як чиннику політичного життя, становленню глобальних ринків політичної влади. Усі ці аспекти розкриваються крізь призму сучасних процесів в Україні та світі.

Лекція № 1.

Предмет, методи і функції політології

План

1. Об'єкт і предмет політології.
2. Поняття і категорії в політологічній науці.
3. Міждисциплінарні зв'язки політології.
4. Головні практичні завдання та методи політології.
5. Функції політології

Література

1. *Вегеш М. М., Остапець Ю. О., Бондар В. Л., Буркало В. В., Зан М. П.* Політологія: підручник / М. М. Вегеш (ред.). – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К. : Знання, 2008. – 384 с. – (Серія «Вища освіта ХХ століття»). – З додатком CDR980.
2. *Мальцева О. В.* Політологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. В. Мальцева, Г. М. Марінова ; М-во освіти і науки України, Приазов. держ. техн. ун-т. - Маріуполь : ПДТУ, 2015. - 159 с.
3. Політична енциклопедія / ред. кол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К., 2012.
4. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М.П.Требіна. – К.; Вид-во «Право», 2015.
5. Політологія: підручник / В.Ф.Цвих, О.В.Батрименко, В.П.Горбатенко та ін.; за заг. ред. В.Ф.Цвиха, О.В.Батрименка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет»,

2010.

6. *Цюрупа М.В., Ясинська В.С.* Основи сучасної політології. – К.: КДАВТ, 2009.
7. *Шляхтун П.П.* Політологія: історія та теорія: підручник / П.П. Шляхтун. – К.: Центр учбової літератури, 2010.
8. *Логвіна В. Л., Кошель О. М.* Політологія: навч. посібник для студ. вищих закл. освіти / Кам'янець-Подільський національний ун-т; Подільський держ. аграрно-технічний ун-т. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Кам'янець-Подільський, 2008. – 304 с. – Бібліогр.: с. 298–303.

Об'єкт і предмет політології.

У визначенні предмета політології на сьогодні не існує єдиного підходу, що зумовлено багатозначністю терміна «політика» і можливістю різноманітних засобів його тлумачення.

У загальній формі політологія - це наука про політику та її взаємовідносини з людиною та суспільством. Можна також сказати, що політологія - система знань про політику, політичну владу, політичні відносини та політичні процеси, про організацію політичного життя суспільства.

Як усі науки, політологія має об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом політології є політика, політична сфера суспільства.

Політична сфера суспільства - область суспільних відносин, що пов'язана із взаємодією багатьох спільнот людей - соціальних груп, класів, націй, народів. До неї входять соціальні інститути та організації, найважливішою з яких є держава. Участь у справах держави, визначення

задач та змісту діяльності держави і є політикою - головним змістом діяльності людей у політичній сфері.

Але політичну сферу життя суспільства вивчають і інші дисципліни - філософія, соціологія, теорія держави, історія. Кожна з них розглядає процеси, що відбуваються в політиці, під своїм кутом зору, тобто має свій предмет вивчення.

Під яким же кутом зору вивчає політичну сферу суспільства політологія? Специфіка політології полягає в тому, що всі соціальні явища та процеси вона розглядає відносно політичної влади. Без влади немає політики. Влада є засобом її реалізації.

Отже, предметом політології є феномен політичної влади, закономірності її функціонування та розвитку, її використання у суспільстві.

Сучасні політологи вважають, що межі політології постійно змінюються, а іноді навіть важко визначаються. Постійно збільшується кількість тем, які вивчає політологія. Це відбувається тому, що сучасна політика торкається багатьох областей людської діяльності.

Загальна характеристика політології вимагає визначення системи її понять та категорій. Це дуже важливо тому, що поняття і категорії відображають суттєві зв'язки й відношення реальної дійсності. Вони є головним конструктивним елементом будь-якої науки.

Поняття та категорії політології можуть бути розділені на такі, що мають відношення до загальної теорії політики такі, що відображають процеси змін та розвитку політичної дійсності.

До перших відносяться: політика, політична влада, політичні відносини, політична система суспільства, політичний інститут, держава,

політична партія, політична ідеологія, політична культура, політична свідомість, громадський рух тощо.

До других - політична діяльність, політичне рішення, політичний процес, реформа, революція, політичний конфлікт, політична роль, політична участь та ін. Крім того, в політології дуже широко використовуються поняття та категорії інших дисциплін.

Як вже було сказано, політологія - самостійна наука і має свій специфічний предмет дослідження. Але змістовно політологія пов'язана практично з будь-якою із соціальних наук. До таких наук відносяться насамперед філософія, теорія держави та права, політична економія, політична історія, соціологія, соціальна психологія, географія.

Філософія – це загальнометодологічна дисципліна. Політологія використовує філософію для визначення методології та спрямованості аналізу політичних явищ.

Політологія і теорія держави співпадають в частині дослідження ролі держави як суспільного інституту та головного елемента політичної системи суспільства. Але предметом політології є теорія політики в широкому розумінні та у зв'язку з цим відносно теорії держави політологія є методологічним підґрунтям.

Політична історія досліджує процес розвитку політичного життя суспільства, а політична наука допомагає створювати теоретичне підґрунтя для аналізу еволюції політичних процесів. З іншого боку, історія та сучасна практика – це не тільки критерій правильності теоретичних висновків політології, але й основа нових висновків та узагальнень.

Із соціологією політологія пов'язана найбільше. Така сфера соціології, як політична соціологія, дуже схожа об'єктом і методами на політологію. Але існує суттєва різниця у предметах досліджень цих

дисциплін. Так, політологія розглядає політику як процес, що підпорядковується певним закономірностям. Соціологія політики досліджує цей процес не взагалі, а тільки його «людський вимір», тобто соціологія перш за все цікавиться тим, як політика впливає на розвиток людських спільнот.

Соціальна психологія вивчає соціально-психологічні явища сучасного суспільства. Її предметом також є і суспільно-психологічні явища у сфері політики. Тому політологія та соціальна психологія - партнери у вивченні політики. Знання психологічних закономірностей дозволяє зазирнути в глибини політичних процесів. Зараз на межі політології і соціальної психології створений та успішно розвивається новий самостійний науковий напрямок - політична психологія.

Навіть географія, яка на перший погляд мало пов'язана з політологією, є її важливим партнером. Ще з давнього часу відомо, що географічні та кліматичні умови впливають на політичні процеси. Тому будь-який політологічний аналіз повинен враховувати дані географічної науки. У сучасній політології досить часто застосовується термін «геополітика» і навіть існує науковий напрямок з такою назвою.

Політологія взаємодіє не тільки з цими науками, але й з антропологією, демографією, логікою, кібернетикою, статистикою та багатьма іншими суспільними та природничими науками.

Які ж головні практичні завдання вирішує політологія?

По-перше, розробляє основні напрямки, форми і методи демократизації політичної системи. По-друге, знаходить правильні шляхи до розбудови правової держави. По-третє, виявляє оптимальне співвідношення загальнолюдських і державних інтересів у міжнародних

відносинах. По-четверте, знаходить умови та шляхи об'єднання суспільно-політичних сил.

Методи політології. Для розуміння політичної науки важливим є питання про її методи. Що таке метод науки взагалі і якими методами користується політологія під час вирішення науково-дослідних завдань?

Метод - це інструмент, за допомогою якого будь-яка наука досліджує закономірності та категорії, що становлять її предмет, тобто конкретні способи здійснення досліджень.

Усі методи, що використовує політологія, можна поділити на три групи: загальні методи дослідження політичних об'єктів, загально-логічні методи, методи емпіричних досліджень.

До загальних методів відносяться:

1. соціологічний - ґрунтується на визнанні соціальної зумовленості політичних явищ, у тому числі впливу на політичну систему економічних відносин, соціальної структури, ідеології, культури. Він являє собою сукупність способів і методів конкретно-соціологічних досліджень, що спрямовані на збирання та аналіз фактів реального політичного життя. Методи соціологічних досліджень - анкетування, опитування, експерименти, статистичний аналіз, математичне моделювання дозволяють зібрати багатий матеріал, на його основі вивчати політичні явища і процеси, робити політичні прогнози.

2. системний, якому політологи надають особливу пізнавальну цінність. Засновниками є Т.Парсонс та Д.Істон. У його рамках політичне життя розглядається як система - цілісний, складно організований і саморегульований механізм, що знаходиться у безперервній взаємодії з навколишнім середовищем через вхід та вихід системи. Неповторність і цінність цього методу полягає в цілісному розумінні об'єкта дослідження

та всебічному аналізі зв'язків між його окремими елементами. Системний метод застосовує як вітчизняна, так і зарубіжна політологія.

3. культурологічний, що орієнтується на виявленні залежності політичних процесів від рівня політичної культури.

4. нормативно-ціннісний, що з'ясує значення політичних явищ для суспільства та особистості;

5. структурно-функціональний, що ґрунтується на вивченні залежностей між політичними явищами (наприклад, між рівнем економічного розвитку та політичним ладом, ступенем урбанізації та політичною активністю населення тощо), що мають місце у суспільстві;

6. біхевіористський (біхевіоризм - від англ. behaviour - поведінка) полягає у застосуванні для дослідження політики методів, що використовуються у природничих науках і конкретній соціології. Засновниками біхевіоризму вважаються англійські дослідники Є.Торндайк, Дж.Уотсон, В. Вільсон. Суть біхевіористського методу полягає у вивченні політики шляхом конкретного дослідження різноманітної поведінки окремих осіб і груп, а не політичних інститутів. Його застосування у політології базується на впевненості, що політика як суспільне явище має, перш за все, індивідуальний вимір, а тому всі групові форми діяльності вона намагається вивести виключно з аналізу поведінки індивідів, які поєднані груповими зв'язками. Біхевіористський метод є одним з головних дослідницьких напрямків американської політології. Його особливості:

а) об'єктом дослідження вважаються не законодавчі інститути, політичні програми і закони, а дії людей, спрямовані на досягнення політичної мети;

б) науковою цінністю вважаються не теоретичні ідеї, а оброблені емпіричні факти;

в) застосування методів інших наук, у тому числі природничих;

г) необхідною умовою науковості дослідження проголошується можливість емпіричної перевірки дослідницьких процедур.

Значний внесок біхевіоризм вніс у вивчення поведінки електорату, політичного лідерства, процесу прийняття рішень.

Політологія як наука використовує наступні методи:

1. інституційний (орієнтований на вивчення політичних інститутів суспільства), до початку ХХ ст. був пануючим у політичній науці;

2. антропологічний, що вимагає вивчення зумовленості політики не соціальними факторами, а природою людини як родової істоти, яка має інваріантний набір потреб (у їжі, житлі, безпеці тощо). Цей метод виходить з усталеності родових якостей людини як розумної істоти, яка одвічно володіє свободою; універсальності та цілісності людського роду та невід'ємності істотних прав людини, їх пріоритету відносно законів та діяльності держави;

3. порівняльний (компаративний), заснований на порівнянні однотипних політичних явищ (систем, партій та ін.). Він дозволяє шляхом порівняння двох або більше політичних об'єктів виділити загальні тенденції розвитку політичних процесів;

4. історичний, що потребує дослідження політичних явищ у їх історичній послідовності та з урахуванням історичного контексту.

До загально-логічних методів відносяться: аналіз і синтез, індукція та дедукція, абстрагування та моделювання.

До групи методів емпіричних досліджень відносяться: використання електоральної статистики; анкетне опитування; спостереження; аналіз документів; експеримент.

Всі ці методи дозволяють політології виділити певні закономірності політичного життя. Сучасні дослідники підрозділяють всі закономірності політології на чотири групи.

Першу групу складають політико-економічні закономірності, які відображають співвідношення між економічною базою суспільства та політичною владою. Ця група закономірностей була виділена ще К.Марксом, який вважав, що економіка визначає політику. Сьогодні не всі дослідники розділяють цей погляд на зв'язок політики та економіки. Існує твердження, що політична влада має певну самостійність, а іноді і визначає курс економічного розвитку суспільства.

Друга група - соціально-політичні закономірності. Вони характеризують розвиток політичної влади як особливої соціальної системи з певною логікою та структурою. Ця група закономірностей зумовлює функціонування політичної влади заради стабілізації суспільства і вимагає врахування інтересів і потреб усіх елементів соціальної структури суспільства. Слід зазначити, що у різноманітних політичних системах ці закономірності реалізуються по-різному. Авторитарній політичній системі притаманні максимальна концентрація влади та насильство. Демократична система спирається на принципи заохочення та згоди, прийняття рішень з урахуванням думки опозиції.

Третя група - політико-психологічні закономірності, які відображають взаємовідносини між особистістю та владою. До цієї групи входять закономірності процесів соціалізації особистості, формування ціннісних орієнтацій, а також формування політичних лідерів і завоювання ними влади.

Четверта група закономірностей політології - закономірності розвитку політичного процесу. Це: закон загально-соціального історичного

прогресу - розширення сфери політичного життя та підвищення його ролі у суспільстві; закон суперечної єдності загально-соціального та класового у політичній сфері, політика як засіб реалізації загального інтересу; закон різноманітності форм взаємовідносин суб'єктів політичного життя (політична боротьба, гегемонізм, співробітництво, згода, союз, ізоляція, нейтралізація тощо); закон циклічності існування політичних режимів; закон залежності політичної діяльності від свідомості соціальних суб'єктів ін.

Функції політології. Особливості політології як науки виявляються у її функціях.

Теоретико-пізнавальна функція політології означає вивчення, систематизацію, пояснення, аналіз, узагальнення й оцінку політичних явищ. Завдяки цій функції політологія виявляє об'єктивні тенденції соціально-політичного розвитку суспільства і дає оцінки політичним ситуаціям.

Методологічна функція політології виявляється в розробці системи соціально опрацьованих принципів і засобів раціонального пізнання політичних процесів та політичної діяльності; формуванні навичок застосування принципів політичного мислення, засобів реалізації політичних рішень. За допомогою цієї функції розкриваються загальні закономірності політики, різних політичних систем, політичних відносин, створюється база для розвитку окремих політичних теорій.

Аналітична функція полягає у накопиченні, вивченні, систематизації фактів та явищ політичного життя для пошуку відповідей на актуальні питання політичного життя. Ця функція політології дозволяє аналізувати та оцінювати діяльність всіх елементів політичної організації суспільства, а її результатом є судження та висловлювання, які

стверджують або заперечують будь-що про політичні явища. Аналітична функція робить можливим перехід від спостереження явищ до виявлення їх причин.

Прогностична функція полягає у передбаченні шляхів розвитку політичних процесів, різних варіантів політичної поведінки. Прогностична функція шукає відповідь на питання, якою буде дійсність у майбутньому та коли відбудуться певні політичні події. За допомогою цієї функції здійснюється передбачення політичних процесів. Частіше за все результатом цієї функції є створення прогнозів - гіпотез, які спираються на вже відомі тенденції розвитку політичних явищ.

Функція політичної соціалізації забезпечує процес включення людини в політичну сферу життя суспільства і формування певного типу політичної культури.

Світоглядна функція сприяє утвердженню цінностей, ідеалів, норм цивілізованої поведінки в суспільстві, політичної культури соціальних суб'єктів, дозволяє зрозуміти цілі, інтереси суспільних рухів, спрямованість політичних процесів.

Лекція № 2.

Політика як соціальне явище

План

1. Розуміння терміну «політика».
2. Основні концепції трактування політики.
3. Рівні функціонування та типи політики.
4. Поняття соціальної структури суспільства.
5. Соціальні групи та їх класифікація.

Література

1. Політична енциклопедія / ред. кол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К., 2012.
2. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М.П.Требіна. – К.: Вид-во «Право», 2015.
3. *Вегеш М. М., Остапець Ю. О., Бондар В. Л., Буркало В. В., Зан М. П.* Політологія: підручник / М. М. Вегеш (ред.). – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К. : Знання, 2008. – 384 с. – (Серія «Вища освіта ХХ століття»). – З додатком CDR980.
4. *Мальцева О. В.* Політологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. В. Мальцева, Г. М. Марінова ; М-во освіти і науки України, Приазов. держ. техн. ун-т. - Маріуполь : ПДТУ, 2015. - 159 с.
5. Політологія: підручник / В.Ф.Цвих, О.В.Батрименко, В.П.Горбатенко та ін.; за заг. ред. В.Ф.Цвиха, О.В.Батрименка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010.

6. *Цюрупа М.В., Ясинська В.С.* Основи сучасної політології. – К.: КДАВТ, 2009.
7. *Шляхтун П.П.* Політологія: історія та теорія: підручник / П.П. Шляхтун. – К.: Центр учбової літератури, 2010.
8. *Логвіна В. Л., Кошель О. М.* Політологія: навч. посібник для студ. вищих закл. освіти / Кам'янець-Подільський національний ун-т; Подільський держ. аграрно-технічний ун-т. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Кам'янець-Подільський, 2008. – 304 с. – Бібліогр.: с. 298–303.

Термін «політика» походить від давньогрецького слова «polis» (місто-державою) та його похідних «politike» (мистецтво управляти державою), «politeia» (конституція) та ін.

В наукових словниках, спеціальній літературі можна знайти безліч підходів до трактування політики (наприклад, директивний, або силовий, розглядає політику як боротьбу за владу; функціональний трактує політику як управлінську діяльність щодо суспільства в цілому; комунікативний окреслює політику як один із засобів комунікації). Змістове трактування терміна "політика" також є неоднозначним: з одного боку — це заняття негідне і цинічне, з іншого — високоморальне і творче, притаманне «справжнім аристократам духу».

У ґрунтовній статті "Покликання до політики" Макс Вебер так розмірковував з цього приводу: "Політика — це могутнє повільне буріння твердих пластів, яке здійснюють водночас із пристрасстю і з холодним окоміром. Справедливо кажуть, і весь історичний досвід підтверджує, що можливого ніколи не досягли б, якби у світі знову й знову не прагнули неможливого. Але той, хто на це здатний, мусить бути вождем, ба більше — він мусить бути, у найпростішому значенні слова, героєм. І навіть ті, хто

не є ні тим, ні іншим, мають виробити в собі твердість духу, яку не зломить і крах усіх надій; вже зараз вони повинні озброїтись цим — інакше не зможуть здійснити навіть того, що можливе вже сьогодні. Лише той, хто впевнений, що не похитнеться, коли світ виявиться, з його погляду, надто дурним або надто підлим..., лише той, хто, всупереч усьому, здатний сказати: «А все-таки!» — лише той має "професійне покликання" до політики".

Сучасні традиції вживання терміна "політика" впливають із античного розуміння політики як вельми благородної справи – мистецтва державного управління, покликаного об'єднати суспільство для досягнення соціально значимих цілей. Отже, політика — це організаційна, регулятивна і контрольна сфера суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, головним чином спрямована на досягнення, утримання і реалізацію влади індивідами та соціальними групами задля здійснення як власних потреб, так і соціально значимих цілей.

Виокремлюють два основні підходи у використанні терміна «політика», що характеризують її як:

- сферу людської діяльності;
- спосіб спрямування діяльності (економічна, фінансова, соціальна, міжнародна політика тощо).

Розглядаючи політику як сферу людської діяльності, можна тлумачити її наступним чином:

- 1) політика як діяльність на етичних засадах. Ця традиція започаткована Платоном і Аристотелем. Виходячи з такого трактування, вони наголошували, що метою політичної діяльності є справедливість, досягнення соціального порядку і стабільності;

2) політика як засіб досягнення егоїстичних цілей, коли мета виправдовує будь-які засоби її досягнення (макіавеллівський підхід);

3) ціннісно-нейтральне розуміння політики, що полягає у її раціональному, аналітичному тлумаченні, коли все регулюється правовими, соціальними нормами, загальнолюдськими цінностями.

Різноманітні підходи до трактування джерел політики, причин її виникнення та розвитку знайшли своє відображення в окремих концепціях політики. Їх можна звести до трьох: теологічних, натуралістичних і соціальних.

Теологічні концепції, які формуються починаючи з I тисячоліття до н.е., зводяться до божественного трактування політики. Вже Платон і Аристотель стверджували, що політика є результатом як божественних сил, так і людських прагнень. У Стародавньому Китаї вважали, що взаємозв'язок порядку небесного і земного здійснюється через імператора, який є наступником Бога на землі. У Стародавній Персії, де поширилося вчення Заратустри, суспільний процес розглядався як боротьба двох протилежних сил: Добра (царства світлого божества) і Зла (царства темного божества). На період Середньовіччя припадає панування теологічних концепцій Аврелія Августина та Фоми Аквінського, які твердили, що влада монарха від Бога і тому є вічною.

Натуралістичні концепції політики віддають пріоритет природним чинникам політики (природне середовище, географічне розташування країни, біологічні дані індивідів, психологічні якості людини тощо). Складовими частинами натуралістичних підходів є географічні, біологічні та психологічні теорії політики.

Соціальні концепції політики базуються, насамперед, на розгляді політики як результату соціальних чинників. Залежно від того, якому

чиннику віддається перевага, їх поділяють на соціально-економічні, правові, демократичні, соціально-культурні, культурно-антропологічні та ін.

У політиці виділяють три рівні її функціонування:

- мегарівень характерний для діяльності таких міжнародних організацій, як Європейський Союз, ООН, НАТО тощо;

- макрорівень характеризує державу як ціле, державну владу, її структуру;

- мікрорівень охоплює окремі структури та організації (політичні партії, громадські організації тощо).

За типом (форма, взірець) політику поділяють на внутрішню і зовнішню. Внутрішня політика охоплює основні напрями діяльності держави щодо регулювання економічних, політичних, соціальних та інших відносин між людьми в суспільстві. Зовнішня політика спрямовується на забезпечення безпеки держави і покликана створювати сприятливі умови для досягнення основних завдань внутрішньої політики.

Соціальну структуру суспільства можна розглядати як його найважливішу характеристику. Соціологи називають соціальну структуру хребтом суспільства, культуру – його плоттю, а соціальний контроль з нормами і санкціями – цементуючим началом.

Поняття соціальної структури застосовують у широкому і вузькому розумінні.

У широкому сенсі соціальна структура – це будова суспільства в цілому, система зв'язків між усіма його складовими елементами, зокрема, соціальними ролями та статусами, соціальними спільнотами та соціальними інститутами.

У вузькому смислі соціальна структура – це соціальні спільноти та їхні взаємовідносини. У вітчизняній соціології соціальна структура суспільства найчастіше розуміється саме в останньому сенсі.

Слід зауважити, що людина практично ніколи не включена до будови суспільства безпосередньо. Вона завжди входить до певної групи, інтереси і норми поведінки якої впливають на неї. А вже з цих груп складається суспільство, тому вихідним для розуміння соціальної структури суспільства є поняття соціальної групи.

Соціальна група – відносно стабільна сукупність людей, об'єднаних спільними відносинами, діяльністю, її мотивацією та нормами.

Це поняття є родовим щодо понять «клас», «соціальна верства», «колектив», «нація», «етнічна, територіальна, релігійна спільноти» тощо.

У соціальні групи люди об'єднуються на підставі спільних соціальних інтересів, які зумовлюють їхні дії. Груповий спосіб життєдіяльності та саме існування групи безпосередньо пов'язані з розподілом праці, з функціональною спеціалізацією, яка відповідає історичній епосі та визначає ієрархію, статуси, ролі, оптимальну чисельність соціальних груп. Соціальна група – це ланка, яка поєднує окрему людину та суспільство в цілому. Але група – це ще й те середовище, у якому виникають і розвиваються колективні процеси.

Суспільство і окремі індивіди живуть згідно з законами групи. Соціологи стверджують, що такі властивості особистості, як спрямованість інтересів, характер, мова і мислення, самоконтроль формуються у результаті групової діяльності та спілкування. У групі формуються норми і правила, звичаї та традиції, ритуали і церемонії. Іншими словами, створюються підвалини соціального життя. Індивід потребує групи і залежить від неї.

Слід відрізнити соціальні групи від випадкових несталих об'єднань людей. До останніх можна віднести, наприклад, пасажирів транспорту, які їдуть в одному вагоні електрички, або тих, хто чекає на зупинці прибуття автобуса чи тролейбуса, чи знаходиться в магазині, а також аудиторію, натовп, кола спілкування. Ці угруповання називають агрегаціями (або квазігрупами). Агрегація – деяка кількість людей, що зібралися у певному фізичному просторі й не здійснюють свідомих взаємодій. Агрегації властиві деякі, але не всі, ознаки соціальної групи, або окремі ознаки соціальної групи в агрегації виражені не у повній мірі. Між агрегаціями та соціальними групами існує досить тонка межа: інколи квазігрупи перетворюються на групи, і навпаки.

Отже, соціальні групи, на відміну від інших спільнот, характеризуються:

- стійкою взаємодією, яка сприяє міцності та стабільності їх існування в певних історичних умовах;
- відносно високим рівнем єдності та згуртованості;
- чітко вираженою однорідністю складу, тобто наявністю стійких ознак, характерних для усіх індивідів, які входять в групу;
- належністю до більш широких спільнот людей, тобто виступають їх структурними утвореннями.

У соціальній структурі суспільства взаємодіють різні за чисельністю соціальні групи. Традиційно їх поділяють на малі та великі.

Мала соціальна група – нечисленна за складом соціальна група, всі члени якої знаходяться в безпосередньому контакті один з одним і, як правило, вона нараховує від двох (діада), трьох (тріада) і до кількох десятків людей. Наприклад, студентська група, де всі один одного знають та спілкуються у процесі навчання, а іноді і поза його межами.

Мала соціальна група характеризується такими основними ознаками:

- прямий або опосередкований контакт між її членами, міжособистісна взаємодія і взаємовплив;
- наявність загальної мети і діяльності;
- переживання спільних почуттів, емоційна близькість;
- внутрішньогруповий розподіл функцій і соціальних ролей;
- спільність інтересів, соціальних норм, звичаїв, форм поведінки;
- певна локалізація у просторі й усталеність у часі.

Основоположником вчення про малі групи вважають американського соціолога та соціального психолога Ч. Х. Кулі, який ввів у науковий обіг поняття «первинна група», розуміючи під нею малу соціальну групу, де взаємозв'язок відбувається безпосередньо, «обличчя до обличчя». Первинні групи зазвичай створюються як нецільові. Їм властивий поліваріантний рольовий набір кожного члена групи, нечіткі рольові очікування з боку групи до її окремих представників, низька формалізація стосунків всередині.

Малі соціальні групи бувають не тільки первинними, але й вторинними. Значущість суб'єктів вторинних груп один для одного визначається не їх індивідуальними особливостями, а умінням виконувати ті чи інші функції. Люди входять у вторинні групи на основі бажання одержати які-небудь економічні, політичні або інші привілеї та переваги.

Вторинним групам властивий цільовий характер, тобто вони створюються на основі чітко визначеної загальногрупової мети. Мета може вважатися загальногруповою лише тоді, коли вона усвідомлюється хоча б частиною членів групи. Мета діяльності може формулюватися як самою групою, так і задаватися (нав'язуватися) ззовні. Також вторинним групам

характерний маловаріантний рольовий набір її членів, чітко визначені рольові очікування та низький рівень формалізації стосунків всередині групи.

Велика соціальна група – численна за складом група людей, об'єднаних для спільної діяльності. Взаємодія суб'єктів такої групи має формальний характер, що зумовлено офіційними організаційними відносинами. Великі соціальні групи є вторинними. Вони існують в масштабах країни в цілому. До них можна віднести професійні, демографічні, національні спільноти, соціальні класи.

У класифікації соціальних груп, з яких складається суспільство, виділяють формальні та неформальні групи. Основою такого поділу є структура групи, тобто існуюче в ній відносно постійне поєднання форм міжособистісних відносин. Структура групи визначається як зовнішніми, так і внутрішніми факторами.

Формальною (офіційною) групою є об'єднання людей, яке утворюється на основі офіційних документів, юридичних норм, правил та інших офіціальних інструкцій. Така група ієрархічно структурована і члени її націлені на виконання офіційних завдань (наприклад, студентська група, виробничий колектив, колектив кафедри тощо).

Неформальна група виникає спонтанно, в міру того, як індивіди взаємодіють один з одним. Така група не має спеціальних документів, які регламентують її функціонування. Вона утворюється на основі загальних інтересів, прагнень, що згуртовують людей в більш або менш стійкі об'єднання, які мають на меті реалізацію їхніх потреб у спілкуванні, прихильності, дружбі, одержанні допомоги, повазі (наприклад, сім'я, компанія друзів, злочинне угруповання тощо). Отже, виникнення неформальної групи є результатом власних прагнень індивідів до тих чи

інших контактів. Структура неформальної групи є більш гнучкою і адаптивною в порівнянні зі структурою формальної групи.

В аналізі соціальних груп виділяють також референтну групу. Референтна група – це така соціальна група, з якою індивід співвідносить себе як з еталоном і на норми, думки, цінності та оцінки якої він орієнтується у своїй поведінці та самооцінці.

У суспільстві завжди існує велика кількість соціальних груп, і особистість відчуває різноманітні впливи з боку цих груп. Необхідно зазначити, що одні групи суттєво впливають на особистість, інші – несуттєво. Найбільший «ефект впливу» спостерігається у тих випадках, коли соціальна група є референтною (еталонною) для даної особистості. З такою групою особистість ототожнює, ідентифікує себе, прагне потрапити в дану групу, зайняти у ній достойне місце.

Доцільно звернути увагу на нормативну та порівняльну функції референтної групи.

Нормативна функція полягає у тому, що референтна група виступає як джерело стандартів поведінки, соціальних настанов та ціннісних орієнтацій індивіда. Наприклад, житель сільської місцевості, що переїхав жити у велике місто, намагається якнайшвидше засвоїти норми, традиції, культуру жителів міста, щоб не відрізнятись від оточуючих і більш-менш вільно адаптуватись до оточуючого середовища.

Порівняльна функція виявляється у тому, що референтна група виступає як еталон, завдяки якому індивід може оцінювати себе та інших. Індивід обирає окремі референтні групи, належність або неналежність до яких для нього бажана. Тим самим відбувається «самооцінювання» особистістю себе, свого статусу та поведінки.

Отже, соціальні групи необхідні індивіду для задоволення потреб, інтересів та забезпечення його життєдіяльності. Н. Смелзер, сучасний американський соціолог, виокремлює загальні функції соціальних груп:

- функцію соціалізації, яка обумовлює розвиток людини, оволодіння нею необхідними соціальними вміннями та навиками;

- інструментальну функцію, яка забезпечує організацію сумісної діяльності людей (бригада робітників, футбольна команда, загін рятувальників – все це приклади груп, що відіграють інструментальну роль у суспільстві);

- експресивну функцію, яка полягає у задоволенні групою емоційних потреб людини у схваленні, повазі, довірі;

- функція підтримки, коли люди прагнуть об'єднатися один з одним у важких ситуаціях (люди шукають психологічної підтримки саме в групі, оскільки спілкування з іншими людьми дозволяє послабити почуття тривоги, хвилювання і невизначеності).

Отже, соціальні групи – це відносно сталі спільноти людей, що історично склалися і відрізняються місцем та роллю у системі соціальних зв'язків певного суспільства.

Лекція № 3.

Історія світової та вітчизняної політичної думки

План

1. Історія політичної думки в стародавньому світі.
2. Політична думка середньовіччя.
3. Політичні ідеї доби Відродження.
4. Розвиток політичної думки XVIII ст.
5. Сучасна західна політологічна думка.

Література

1. *Мироненко П.В.* Форма правління: політичні трансформації на зламі століть: монографія / П.В. Мироненко. – К.: ВЦ „Академія”, 2014.
2. Політологія: навч. посібник / Полтавська держ. аграрна академія / Микола Трохимович Безотосний (уклад.). – Полтава : ПДАА, 2008. – 128 с. – Бібліогр.: в кінці тем.
3. Політологія: підручник:безкоштовний комп'ютерний додаток. – [К.] : Знання, [2008]. – 1 електрон. опт диск (CD-ROM)
4. Політична енциклопедія / ред. кол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К., 2012.
5. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М.П.Требіна. – К.: Вид-во «Право», 2015.
6. *Вегеш М. М., Остапець Ю. О., Бондар В. Л., Буркало В. В., Зан М. П.* Політологія: підручник / М. М. Вегеш (ред.). – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К. : Знання, 2008. – 384 с. – (Серія «Вища освіта XX століття»). – 3 додатком CDR980.
7. *Мальцева О. В.* Політологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. В. Мальцева, Г. М. Марінова ; М-во освіти і науки України, Приазов. держ. техн. ун-т. - Маріуполь : ПДТУ, 2015. - 159 с.
8. Політологія: підручник / В.Ф.Цвих, О.В.Батрименко, В.П.Горбатенко та ін.; за заг. ред. В.Ф.Цвиха, О.В.Батрименка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010.

Історія політичної думки не є однолінійним процесом набуття і поглиблення політичних знань. Вона являє собою арену постійного протиборства політичних ідей, які відображають реальну боротьбу різних суспільних сил, зіткнення різноманітних культур і впливів. Складна картина політичної думки зумовлена строкатістю конкретних соціокультурних, історичних, національних, географічних та інших умов тієї чи іншої країни, народу. Повною мірою це стосується і пошуку істини у політичній науці в Україні, хоча наукова, науково-педагогічна і просвітницька діяльність у цій сфері по-справжньому розпочалася лише тепер.

Типологізація політичних ідей здебільшого збігається з основними етапами світової історії. Однак, коли ми заглиблюємося в історію різних держав і народів, то помічаємо істотні відмінності, оскільки історія народу є лише часткою загальносвітової цивілізації, до якої він робить певний внесок на кожному конкретному етапі свого розвитку. Тож і виходить, що один народ досягає високого рівня розвитку, тоді як інші вже пройшли цей етап, а деякі ще не досягли його.

Отже, щоб з'ясувати специфіку і суть історії політичної думки, слід хоча б побіжно оглянути загальноісторичний розвиток політичних ідей.

1. Історія політичної думки в Стародавньому Світі

У політичній думці Стародавнього Сходу (Єгипет, Китай, Індія) держава розглядалась як самодостатня цінність надприродного походження, як і представник Бога на землі — фараон чи інший володар.

Політичні знання зародились в глибокій давнині в країнах Стародавнього Світу. Формування політичної думки зв'язано з тією

стадією розвитку суспільного виробництва, коли появляється приватна власність на знаряддя і засоби виробництва, йде поділ суспільства - родів, племен, общин, - на різноманітні соціальні спільності, виникають стани, різноманітні соціальні верстви, утворюються держави. Становлення і розвиток політичних ідей у всіх стародавніх народів сягає корінням в джерела міфології і оперує міфологічно-релігійними уявленнями про місце людини в світі. Перехід від общинного первісного ладу до ранньокласового суспільства і політичної форми організації суспільного життя супроводжувався дедалі глибшими процесами соціального поділу населення, посиленням соціально-політичних і економічних суперечностей, загостренням протиріч між різними верствами суспільства-родовою знаттю і збіднілими общинниками, багатими та бідними, вільними та рабами.

Стародавні джерела свідчать, що соціально-політичні уявлення в Стародавньому Єгипті, Індії, Китаї, Греції, Вавилоні, Персії, Римі та інших країнах мали спільний релігійно-міфологічний характер. Уже в III—II тисячолітті до н. є. населення Стародавнього світу - Єгипту, Китаю, Індії та інших країн ділилось на багатих і бідних, експлуатованих рабів і власників рабів, знаті та ін. Землероби, виноградарі, скотарі та інші верстви виявляли опір пограбуванню їх знаттю, захопленню земель багатими, не хотіли віддавати їм те, що здобувалось своєю тяжкою працею. Раби прагнули повернути собі свободу і не хотіли працювати на рабовласників. Надбані вождями племен багатства давали їм можливість брати собі на службу стражників та загони воїнів. З посиленням влади вожді племен стають повноправними повелителями племені, стають царями, намісниками Бога на Землі. З виникненням держави влада стає силою, з допомогою якої

багата знать здійснює панування над різними верствами: землеробами, виноградарями, скотарями, рабами та ін.

Новий етап у розвитку політичних ідей пов'язаний з іменами Платона (427 – 348 рр. до н. е., "Держава") та Аристотеля (384 – 322 рр. до н. е., "Політика"). Йдеться про виділення політики як самостійної сфери суспільного життя, обґрунтування необхідності держави — практичного втілення політики з метою нормального функціонування соціуму. Суть Аристотелевого підходу до політики криється в акцентуванні на її мудрості як умінні вибирати засоби для досягнення загальної мети (перевершує індивідуальні забаганки окремих людей) — блага всіх.

2. Політична думка середньовіччя

Середньовіччя дало багатий емпіричний матеріал для наукових узагальнень щодо політики, у тому числі й цинічного трактування її як засобу досягнення егоїстичних цілей окремих осіб чи верств, як сфери діяльності, де мета виправдовує для свого досягнення будь-які засоби. Однак таке розуміння було вже відхиленням від політичної традиції, започаткованої античністю.

Політична думка Середньовіччя пронизана піклуванням про пошук основ стійкого порядку, поміркованих форм правління, вимогам законослухняності. В Середньовіччі влада осмислюється як здійснення божого промислу. Покірність державній владі - одна з основних вимог християнської моралі. В основі вимог лежить заповідь Христа в лояльності і покірності владі: «Віддайте кесарю (царю) кесарево (цареве), а Богу Божове». Ранньохристиянські апологети (Афіногор, Тертулліан та ін.) закликали християн покоритися державній владі. В Арабському Сході, Середній Азії, Закавказзі та інших регіонах різні вчення виправдували іслам і закликали населення покорятися владі, бо влада – це воля Аллаха. В

X-XI стст. в працях відомих філософів Середньої Азії відображались політичні ідеї і концепції про державу і державний устрій. Так, в працях філософа Аль-Фарабі (870-950рр.) є спроба викласти проекти ідеального суспільства (міс-та-держави), що суперечило ідеям Корану про божественну перед-визначеність: «все у владі бога». Мусульманське духовенство сприйняло ідеї аль-Фарабі як посягання на порядок, установлений Аллахом. Але Аль-Фарабі взагалі відкидав теологічні вчення про походження держави і стверджував, що держава - результат об'єднання людей для задоволення життєвих потреб, в добровільних містах-державах суспільне життя будується на принципах високої моральності людей, взаємодопомоги, рішуче відкидав неосвіченість, неучтво, свавілля та насилля.

Великий внесок у розвиток середньовікової політичної думки вніс і філософ, вчений, поет Абу-Абі Ібн-Сіна - Авіценна (980-1037рр.). В творах Ібн-Сіни викладено проект розумного (ідеального) суспільства і держави, де панують соціальна рівність, справедливість, свобода та гуманізм. Пізніше, в XII ст. значний вклад у розвиток політичної думки в країнах Закавказзя вніс азербайджанець Нізамі Гаджієв (1141-1202 рр.), який виступив борцем за інтереси пригноблених людей, бачив причину всіх нещастя і лиха в суспільному і політичному ладі. Ідею сильної централізованої держави на території Грузії обґрунтовує відомий поет Шота Руставелі. В XIV ст. своєрідну концепцію розвитку держави розробляє відомий арабський історик Ібн-Хальдун (1332 1406рр.). В праці «Велика історія» Ібн-Хальдун викладає ідеї про державу, суспільство, прагне виявити їх співвідносний і закономірності розвитку. Через нездатність однієї людини задоволення всіх потреб в їжі, одязі, збереженні житла та ін. люди і створюють спільноту для спільного добування засобів

до життя. Поділ праці - перший фактор об'єднання. Ібн-Хальдун виділяє два етапи суспільства: примітивний землеробський, коли люди займаються тільки землеробством та скотарством, і цивілізований - міський, коли розвиваються ремесла, торгівля, наука, мистецтво та ін. Розвиток поділу праці і об'єднання зусиль багатьох людей створюють надлишки виробництва, що породжує розкіш, пишноту. Виробництво надлишку і розкіш ведуть до виникнення спільностей людей, заснованих на нерівності і примусі, встановлення влади. Одна людина володарювати не спроможна, а тому люди створюють сильні спільноти, здатні управляти державою і суспільством.

Звичайно ж, розвиток політичної думки в феодалських державах країн Арабського Сходу, Середньої Азії і Закавказзя йшло з тими ж закономірностями, що і в країнах феодалської Європи. Панівне становище в політичній думці тоді займали найпоширеніші релігії - іслам, християнство та ін., які виражають інтереси і прагнення класів, що борються. Селянство потрапило в залежність від власників землі, обтяжене багатьма феодалськими повинностями, зазнавало позаекономічного примусу. До IX-X ст. феодалські відносини сформувались остаточно.

3. Політичні ідеї доби Відродження

В соціально-економічному житті Західної Європи починаючи з XIV ст., в Італії, і з XV ст. в інших країнах стався цілий ряд змін, що знаменували початок історичної епохи, названої Відродженням. Розпад феодалізму, поява і розвиток капіталістичних виробничих відносин обумовили вихід на нові рубежі політичної думки. Замість одностороннього, однозначного релігійного пояснення держави, політики і права тоді висуваються концепції, в основі яких – положення про природний характер людини, її земні інтереси та потреби. Поворот до

людини і її культури, що вивільнялася від диктату релігії, політики і в сфері політичних теорій. Нові концепції держави впливали з інших передумов, аніж в Стародавньому світі і в середні віки. В соціально-політичних теоріях епохи Відродження центральне місце займає ідеологія централізованої держави. І не випадково. Тому що тоді настав період пробудження європейських націй. Передовим мислителям ставало ясно, що тільки сильна централізована держава може подолати внутрішню роздрібненість, а також відстояти національний суверенітет в боротьбі проти католицького універсалізму. Феодално-кріпосницькі відносини перетворюються в пута для подальшого розвитку продуктивних сил, що розбиваються буржуазними революціями.

Доба Відродження позначена великим розмаїттям політичних ідей. Н. Макіавеллі (1469-1527, "Государ") одним із перших порушив питання про сенс політики як сфери діяльності (ціннісно-нейтральний підхід, необхідність конкретного аналізу тощо). За ним ряд філософів, теологів, природознавців, суспільних діячів у своїх творах висунули ідеї, що істотно збагатили розуміння політики. Т. Гоббс (1588-1679) у "Левіафані" пов'язав посилення всевладдя держави з пануванням у суспільстві непримиренних індивідуальних інтересів ("homo homini lupus est"), Д. Локк (1632 – 1704, "Два трактати про управління державою") зробив спробу політологічного розгляду англійської революції XVII ст. Ш.-Л. Монтеск'є (1689 – 1755) у праці "Про дух законів" обґрунтовував ту чи іншу політичну систему певними соціальними умовами, О. Конт – батько соціології – розглядав державу як орган управління матеріальною діяльністю суспільства, Г. Спенсер тлумачив державу як акціонерне товариство, створене для захисту інтересів його членів.

Ще в античні часи (Платон, Аристотель) існували припущення про те, що політичне життя – це царина безперервної боротьби різних родів, племен, соціальних груп. З настанням Нового часу конфронтаційний, класовий підхід до вивчення і здійснення політики став панівним насамперед завдяки працям французьких істориків П'єзо, Мін'є, Тьєрі, набувши свого логічного завершення у марксизмі. Цей погляд не втратив своїх прихильників і нині, після невдалої спроби практичної реалізації ідей марксизму-ленінізму на значній частині земної кулі. Класичний приклад – учення німецького філософа Г. Гегеля (1770–1831), за яким держава є вираженням узагальнених інтересів, загальної волі, забезпечує їхню єдність і реалізацію. Ця думка з кінця XIX ст. стала вихідною в політиці багатьох держав Європи і Північної Америки.

4. Розвиток політичної думки XVIII ст.

XVIII ст. увійшло в історію Європи і Америки як століття просвітництва. Блискуча плеяда філософів проголосила весилля людського розуму і завдала смертельного удару марновірству і мракобіссу - темній спадщині Середньовіччя. На початку століття в лоні філософії формуються і розвиваються політичні вчення, що ставили метою вивчення історії суспільства. Системою філософських та історичних методів аналізу соціальних процесів розробляються політичні ідеї в концепціях Ніцше, Канта, Гегеля. Історики тоді аналізували джерела демократичних революцій в Європі, Америці та ін.

5. Сучасна західна політологічна думка

У країнах Заходу сьогодні політологія відіграє значну роль і як теоретична дисципліна, і як інструмент практичного впливу на різні соціальні процеси. Однак, незважаючи на високий ступінь розвитку політичної науки в таких країнах, як США, Франція, Великої Британія,

ФРН та інші, спостерігаються суттєві відмінності у підходах до розгляду практично всього спектра політологічних проблем – і на рівні національних шкіл, і на рівні університетів чи дослідницьких центрів у межах самих цих шкіл. Це досить легко пояснити, якщо згадати, що розвиток вищезазваних країн відбувався нерівномірно, процес становлення демократичних інститутів у кожній з них мав свою специфіку. Так, історію Франції останніх двох століть небезпідставно вважають каталогом політичних режимів. А от політичний устрій США та Великої Британії за цей період істотних змін не зазнав.

Слід мати на увазі й нерівномірність розвитку економічної сфери західних держав. Економічні кризи кінця 20-х – початку 30-х років, втрати внаслідок двох світових воєн, різкий економічний злет Німеччини та Японії – все це також зумовило якісні відмінності в рівнях розвитку національних політологічних шкіл, пріоритетність тих чи інших об'єктів дослідження.

На західну політичну науку значний вплив справили загальносвітові процеси. Існування протягом більш як 70 років Радянського Союзу, який вважався "імперією зла", спричинило цілий напрям у політичній науці – радянологія. Після розпаду СРСР відбуваються зміни в об'єкті дослідження. Західні політологи аналізують можливі шляхи розвитку молодих незалежних держав, які раніше входили до складу Радянського Союзу.

Величезне значення для формування й розвитку національних політологічних шкіл мають політико-культурні традиції. Становлення політології не було ізольованим процесом, воно зазнало істотного впливу традиційних наук — філософії, історії, юриспруденції. Велику роль у цій науці відіграють твори класиків соціально-політичної думки. Важливим

етапом розвитку західної політології (особливо у США) було утвердження в ній біхевіоризму як специфічного методу дослідження політичного життя. Головним об'єктом уваги стала політична поведінка людей. Цей метод панував у політичній науці Заходу понад 30 років, аж до 60-х років ХХ ст.

У середині 70-х років у суспільному житті Заходу відбуваються суттєві зміни. Представники різних течій суспільно-політичної думки заговорили про кризу демократії, некерованість державно-політичних інститутів. Західні політологи по-новому підходять сьогодні і до проблем держави. Раніше остання традиційно розглядалася як певна сила, що стабілізує соціальні суперечності. У нових підходах простежується думка про необхідність "урізати" деякі права держави: обмежити її втручання в економіку та соціальну сферу, розширити ринкову конкуренцію. У зв'язку з цим у політологічній науці розгорілася суперечка про співвідношення вільного ринку, бізнесу й демократії. Частина вчених (Ф. Хайек, Д. Ешер та ін.) стверджувала можливість політичної демократії лише за наявності економіки, яка ґрунтується на принципах вільної конкуренції та вільного ринку. Інші (Ч. Ліндблом, Р. Даль) висловлювали думку про те, що приватна власність, конкуренція, ринок – умови неодмінні, але недостатні для існування демократії, оскільки повна реалізація відносин вільного ринку без втручання держави може призвести до посилення економічної могутності окремих осіб чи груп. А це, в свою чергу, призведе до політичної нестабільності.

Ще одна проблема, яка опинилася з другої половини 70-х років у центрі уваги західних політологів, – бюрократизація демократичних інститутів. Демократія, як підкреслював іще М. Вебер, завжди вступає в конфлікт із бюрократією. З одного боку, зростаюча влада бюрократії

справді є загрозою демократичній системі, а з іншого – сучасна демократична система не може існувати без більш-менш могутньої й незалежної бюрократії.

У контексті дослідження проблем держави, демократії та влади сучасна західна політологія велику увагу приділяє засобам масової інформації (ЗМІ). Суспільно-політичне життя переконує в тому, що вони перетворилися на важливий чинник цілеспрямованого формування ідейно-політичних орієнтацій і настанов широких верств населення. Не випадково їх називають четвертою владою. На основі вивчення впливу ЗМІ на різні аудиторії, виявлення їх ролі в стабілізації суспільства виникли численні теорії комунікації.

Лекція № 4.

Типи сучасних політичних систем

План

1. Політичні системи високорозвинених країн.
2. Другий тип політичних систем.
3. Особливості політичних систем третього типу.
4. Політичні системи країн середнього рівня індустріального розвитку.
5. Аграрні та аграрно-індустріальні держави – система п'ятого типу.

Література

1. *Вегеш М. М., Остапець Ю. О., Бондар В. Л., Буркало В. В., Зан М. П.* Політологія: підручник / М. М. Вегеш (ред.). – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К. : Знання, 2008. – 384 с. – (Серія «Вища освіта ХХ століття»). – З додатком CDR980.
2. *Мальцева О. В.* Політологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. В. Мальцева, Г. М. Марінова ; М-во освіти і науки України, Приазов. держ. техн. ун-т. - Маріуполь : ПДТУ, 2015. - 159 с.
3. Політична енциклопедія / ред. кол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К., 2012.
4. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М.П.Требіна. – К.; Вид-во «Право», 2015.
5. Політологія: підручник / В.Ф.Цвих, О.В.Батрименко, В.П.Горбатенко та ін.; за заг. ред. В.Ф.Цвиха, О.В.Батрименка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010.
6. *Цюрупа М.В., Ясинська В.С.* Основи сучасної політології. – К.: КДАВТ, 2009.
7. *Шляхтун П.П.* Політологія: історія та теорія: підручник / П.П.

Шляхтун. – К.: Центр учбової літератури, 2010.

8. Антоненко В. Г., Бабкін В. Д., Бабкіна О. В., Бебик В. М., Головатий М. Ф., Горбатенко В. П. Політологія: підручник / О. В. Бабкіна (ред.), В. П. Горбатенко (ред.). – 3-тє вид., перероб., доп. – К. : Академія, 2008. – 567 с. – (Серія «Альма-матер»).

В результаті розвитку країн класифікуються такі основні типи політичних систем.

Тип перший. Політичні системи високорозвинених країн (США, Англія, Канада, Японія, Ізраїль, Австралія, ПАР). Характерним для них є: різноманітні форми власності, багатопартійність, розподіл законодавчої і виконавчої влади, поступове подолання соціально-класового поділу суспільства. Політичні і правові норми приведені у відповідність до декларації про права людини.

Тип другий. Політичні системи колишнього соціалістичного табору. Економічна криза, розшарування населення викликала до життя нові політичні сили. Відбувається процес розподілу владних відносин, формуються нові органи державного управління, створюється багатопартійна система; відроджуються ідеї монархізму, анархізму, шовінізму.

Права людини почали відновлюватись у законодавчих актах відповідно до міжнародних норм.

Тип третій. Політичні системи нових індустріально розвинутих країн (Південна Корея, Таїланд, Нова Зеландія, Сінгапур). В країнах зроблено великий стрибок перетворення політичного життя відповідно до рівня економічних і технологічних відносин. Спостерігається тенденція перетворення авторитарних, тоталітарних режимів у демократично-авторитарні.

Четвертий тип. Політичні системи країн середнього рівня індустріального розвитку (країни Латинської Америки, Індія, Туреччина). В багатокладній економіці тісно переплітаються індустріальні та напівфеодальні відносини) (авторитарно-демократичні, демократично-авторитарні).

Партійні та державні системи в цілому сформовані. Лібералізація економіки супроводжується лібералізацією політичного життя.

П'ятий тип. Аграрні та аграрно-індустріальні держави (Африка, Азія, острівні території). Економічна і політична ситуація неоднозначна. (тягар колоніального минулого). В багатьох країнах починається процес формування державних органів, політичних партій. Громадські організації нечисленні.

Відмінною рисою цього типу є нестабільність і часті зміни політичних лідерів, правлячої еліти. Економічна залежність робить ці країни політичними заложниками.

В політичній свідомості представлені всі відомі світу ідеї, але пріоритет за теоріями національного, специфічного шляху розвитку.

Лекція № 5.

Політичні партії

План

1. Поняття політичної партії.
2. Етапи виникнення партій.
3. Основні ознаки політичної партії.
4. Функції і типи політичних партій.
5. Партійні системи.

Література

1. Політологія: підручник: безкоштовний комп'ютерний додаток. – [К.] : Знання, [2008]. – 1 електрон. опт диск (CD-ROM)
2. Політологія: навчальний посібник / М.А. Бучин, О.О. Волинець, М.П. Гетьманчук та ін.; За заг. ред. М.П. Гетьманчука. – Львів: НТШ, 2010. – 232 с.
3. Політологія: навчальний посібник / М.П. Гетьманчук, В.К. Гришук, Я.Б. Турчин та ін.; За заг. ред. М.П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – 415 с.
4. *Мироненко П.В.* Форма правління: політичні трансформації на зламі століть: монографія / П.В. Мироненко. – К.: ВЦ „Академія”, 2014.
5. Політологія: навч. посібник / Полтавська держ. аграрна академія / Микола Трохимович Безотосний (уклад.). – Полтава : ПДАА, 2008. – 128 с. – Бібліогр.: в кінці тем.
6. Політична енциклопедія / ред. кол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К., 2012.
7. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М.П.Требіна. – К.: Вид-во «Право», 2015.
8. *Вегеш М. М., Остапець Ю. О., Бондар В. Л., Буркало В. В., Зан М. П.* Політологія: підручник / М. М. Вегеш (ред.). – 3-тє вид.,

перероб. і доповн. – К. : Знання, 2008. – 384 с. – (Серія «Вища освіта ХХ століття»). – З додатком CDR980.

Важко уявити собі суспільство, його політичну систему без взаємодії партій і партійних угруповань. На політичній арені діють різні політичні сили. Одні з них діють відкрито, здійснюючи різні політичні акції. Їх називають реальними. Це – партії, клуби, суспільні рухи, засоби масової інформації, церква, профспілки. Інші віддають перевагу прихованим формам реалізації групових інтересів. Їх називають латентними (прихованими). До них відносяться лобі (від англ. lobby – кулуари: групи тиску на депутатів парламенту - від кримінального, прямого за допомогою підкупу до легального на основі закону), зацікавлені групи, які в обмін на те, що надаються із сторони держави пільги, гарантують сприяння державним інтересам), клієнтели (об'єднання однодумців навкруги популярних політичних діячів).

Серед реальних політичних сил, відкрито діючих на політичній арені, найвпливовішими є партії. З погляду представництва і виразу групових і індивідуальних інтересів політичні партії виступають як головні елементи громадянського суспільства.

Поняття політичної партії. Термін «партія» (від лат. pars - частина чого-небудь) використовувався задовго до появи власне політичних партій для позначення груп громадян, які представляють інтереси певної частини населення і прагнуть впливати з цією метою на владу.

Сьогодні в політологічній літературі існують самі різні визначення поняття «політична партія», що зв'язано, перш за все, з складністю структури даного явища, різноманіття її функцій в суспільстві і т.д.

Політична партія - це організована група однодумців, що представляє інтереси певної частини народу і має головною метою їх реалізацію шляхом завоювання влади або участі в її здійсненні.

Політичні партії пройшли тривалий шлях формування і еволюції. У формуванні цього політичного інституту М.Вебер виділив три етапи:

1. партії як аристократичні угруповання;
2. партії як політичні клуби;
3. сучасні масові партії.

Два перші етапи можна вважати передісторією політичних партій. Класичні три ступені в своєму розвитку пройшли лише партії Великобританії (торі і віги), частково Італії і Франції. В більшості країн Європи і Нового Світу політичні партії сформувалися відразу як масові і загальнонаціональні.

Виникнення партій в сучасному розумінні було обумовлено:

- введенням загального виборчого права;
- формуванням представницьких інститутів;
- вступом на історичну арену «третього стану»;
- організаційним розвитком робочого класу.

Особливо інтенсивно процес формування політичних партій, що почався в кінці XVIII ст. у Великобританії і США, протікав, охопивши і інші країни Європейського континенту, в другій половині XIX – початку XX ст. З посиленням класової диференціації, поглибленням соціальних суперечностей, у міру залучення в політику все більш широким шарів суспільства роль партій зростала. Вони стали основним суб'єктом політики і необхідним елементом демократичної держави. Партії беруть активну участь в політичному житті на всіх стадіях політичного процесу: у

виборах, формуванні органів влади, ухваленні політичних і державних рішень, в їх реалізації.

Основні ознаки політичної партії:

- основна мета діяльності - завоювання і здійснення політичної влади в суспільстві;
- наявність детально розробленої політичної програми і статуту партії;
- наявність організованої структури на всіх рівнях;
- активна участь у виборчих кампаніях.

Політичні партії на відміну від інших суб'єктів політики: індивідів, суспільних організацій і т.п. завдяки організованості і партійній згуртованості здатні набагато більшою мірою робити вплив на політику.

Функції політичних партій. Партії виконують численні і різноманітні функції. Хоча вони тісно переплітаються, їх можна згрупувати по наступних п'яти головних напрямках:

1. Соціальна функція полягає в тому, що партія узагальнено виражає і захищає інтереси тієї або іншої соціальної групи і доводить до рівня державної влади її вимоги, іноді беручи участь в розробці заходів щодо їх виконання. При цьому в останні десятиріччя, прагнучи розширити свою соціальну базу (тобто число своїх прихильників), багато партій прагнуть представляти в суспільстві інтереси не однієї, а декількох близьких соціальних груп.
2. Ідеологічна функція партії виявляється як в розробці партійної ідеології (теоретичних концепцій, партійної програми, соціально-економічних і політичних стратегій, оцінок подій,

гасел і т.д.), так і в розповсюдженні, пропаганді цієї ідеології, в політичній інформації і виховній роботі.

3. Політична функція полягає, перш за все, в оволодінні державною владою. Для виконання цієї головної задачі партії підбирають і «виروشують» своїх політичних лідерів, готують фахівців по різних проблемах суспільного життя, висувають кандидатів на виборні і невиборні посади, активно працюють в парламентах і інших державних органах.
4. Управлінська функція характерна для партій, що стоять у влади (особливо в комуністичних суспільствах). Такі партії перетворюються в свого роду державні. Вони організують і направляють дії держави, ініціюють соціальні і політичні зміни в суспільстві, керують різними сферами суспільного життя.
5. Електоральна функція партій виявляється в тому, що вони беруть активну участь у виборах, організують виборчі кампанії, проводять інформаційно-пропагандистську роботу зі своїм потенційним електоратом, виступають з передвиборними програмами, контролюють хід виборів і так далі.

В демократичному суспільстві політичні партії відкидають насильницькі методи боротьби за владу і орієнтуються на виборчий процес. Вибори є головною ареною суперництва партій. Тому однією з головних задач партій є забезпечення підтримки виборців, створення і розширення електорату. Вибори дають партіям доступ до важелів влади, а їх підсумки визначають, які саме партії протягом встановленого законом терміну здійснюватимуть управління державою.

Типи політичних партій. Політичні партії відрізняються одна від одної декількома параметрами. Найважливішим з них є організаційна структура і характер членства.

Загальновизнаною і найуспішнішою є класифікація партій М.Дюверже, заснована на відмінностях в їхній структурі і організації внутрішнього життя. За цією ознакою він виділяв кадрові і масові партії.

Кадрові партії виникали тоді, коли виборче право ще було обмеженим. Ці партії:

- були засобом виразу політичних інтересів пануючих класів, перш за все, буржуазії;
- були націлені на перемогу на виборах, для чого прагнули не до збільшення своїх рядів, а до об'єднання еліт, які могли б впливати на виборців;
- цікавилися питаннями ідеології настільки, наскільки ті могли допомогти їхнім кандидатам;
- не мали системи членства з відповідною реєстрацією і регулярною сплатою членських внесків.

Основним структурним елементом кадрових партій є комітети - згуртовані, авторитетні групи, що володіють навичками роботи серед населення. Їх основне призначення - проведення і організація передвиборних кампаній.

Більшість кадрових партій - це європейські ліберальні і консервативні партії. В політичному спектрі кадрові партії знаходяться, перш за все, справа і в центрі. Центральне керівництво, очолюване лідером партії, має вирішальне слово у всіх партійних справах.

Масові партії виникають з введенням загального виборчого права. Це партії нового типу, тобто:

- носять масовий характер;
- орієнтовані на політичне виховання мас і формування еліт, що вийшли з народу;
- прагнуть розповсюдження свого впливу за допомогою пропаганди своїх ідеологічних поглядів і програм;
- мають розвинену ієрархічну організаційну структуру, обумовлену необхідністю фінансувати партійні заходи, вести облік і контроль надходження і витрачання членських внесків і інших засобів;
- дотримуються суворої партійної дисципліни, покликаної укріплювати єдність партії. Вона розповсюджується не лише на рядових членів, але й на партійне керівництво, а також парламентаріїв від цих партій.

Основним структурним елементом масової партії є первинні організації, які:

- будуються як за територіальним, так і за виробничим принципом;
- є відкритими для нових членів;
- зацікавлені в поповненні своїх рядів, оскільки сама партія існує за рахунок членських внесків.

Масові партії, як правило, спочатку формуються зовні представницьких установ з робітників і селян. Їх політичні установки відрізняються програмністю і насиченістю ідеологічними установками, що використовується для активізації своїх прихильників. Більшість масових партій - це партії лівої орієнтації. Члени партії не лише платять внески, але й беруть активну участь в справах партії. Масові партії більш згуртовані,

володіють більшою взаємозалежністю своїх організацій по вертикалі і горизонталі.

Партійні системи. Під партійною системою розуміють сукупність існуючих в суспільстві політичних партій і їх взаємозв'язок. Партійна система пов'язана з соціальною природою влади, методами її здійснення, історико-національними традиціями, політичною і правовою культурою відповідної країни, що і породжує специфіку і різноманітність партійних систем в різних країнах.

Партійні системи розрізняються за кількістю партій і їх якісним ознакам. Наприклад, однопартійні, двопартійні, двох з половиною партійні, багатопартійні. Структура партійної системи і її функціональна визначеність багато в чому залежить від типу політичного режиму. Можна говорити про демократичні, авторитарні і тоталітарні партійні системи.

Однопартійна система є найхарактернішою для тоталітарних і авторитарних політичних режимів. Однопартійна система володіє низкою переваг:

- вона здатна інтегрувати соціальні групи, гармонійно поєднувати їх різні інтереси;
- концентрувати ресурси і направляти їх на рішення актуальних проблем.

Ця партійна система характеризується монополією на владу з боку однієї партії. Створення інших партій заборонено законом. В такій системі партія зростається з державою. Відсутність опозиції прирікає правлячу партію на застій, бюрократизацію. Досвід соціалістичних країн, де монополюю владарювали комуністичні партії, підтверджує небезпеку політичної монополії, яка загрожує відривом керівництва партії від мас.

Двопартійна система (біпартизм) припускає наявність двох сильних партій, кожна з яких здатна на самостійне утримання влади і її здійснення в результаті виборів. Ці партії періодично змінюють одна одну у влади.

Біпартизм не виключає існування в країні і інших, менш впливових партій. Вони також беруть участь в політичному процесі, але не в змозі реально претендувати на владу.

Двопартійна система:

- складається з декількох партій з помітним переважанням двох найвпливовіших;
- забезпечує можливість створення стабільного уряду, що спирається на підтримку парламентської більшості, оскільки що перемогла на виборах партія володіє абсолютною більшістю депутатських мандатів.

До сильних сторін двопартійної системи відносяться такі чинники як:

- стабільність політичної системи;
- високий ступінь керованості державою;
- передбачуваність політичної діяльності.

До недоліків двопартійної системи можна віднести те, що:

- така система достатньо консервативна, нездатна адекватно виражати все різноманіття соціальних інтересів різних суспільних груп і класів;
- закрита для входження в політику «свіжих альтернативних сил»;
- правляча партія зрощується з державою.

Класичними прикладами двопартійної системи є Великобританія, з чергуванням у влади лейбористської та консервативної партій, і США - республіканської і демократичної.

Двох з половиною партійна система – це по суті різновид двопартійної моделі. Вона має місце, коли поряд з двома основними партіями з'являється третя - відносно слаба, але здатна допомогти першій або другій отримати владу. Наприклад, одна партія набрала 46% голосів, інша - 42%. А для формування уряду необхідно мати 50% плюс один голос. В цій ситуації декілька відсотків голосів, які має якась малозначима проміжна партія, стають вирішальними для політичної перспективи будь-якої з двох основних партій.

Доброю ілюстрацією тут може послужити ФРН 1969-1982 рр. – періоду коаліційного правління двох партій: Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПГ) і Вільної демократичної партії (СвДП). Візьмемо, наприклад, вибори 1976 р. Дві основні партії країни СДПГ і блок ХДС/ХСС (Християнсько-демократичний союз і Християнсько-соціальний союз) - отримали тоді відповідно 42,6% і 48,6% голосів виборців. І якби не коаліція з «маленькою партією» СвДП (7,9% голосів), СДПГ не отримала б владу. Недаремно в жовтні 1982 р., коли вільні демократи вийшли з даної коаліції, в країні вибухнула урядова криза, і влада після дострокових парламентських виборів перейшла до ХДС/ХСС (правда, знову-таки з коаліційною допомогою СвДП). Подібна система існує також в Канаді і Австралії, де «третьої партії» мають можливість виступати як регулятор влади.

Багатопартійна система складається з трьох і більше рівнозначних за своїм впливом політичних партій. Жодна з цих партій не має достатньої

підтримки з боку виборців і не в змозі без вступу до коаліції перемогти на виборах і формувати уряд.

Багатопартійна система більш диференційовано відображає різноманітні інтереси різних соціальних груп. Ця система є відкритішою для різного роду інновацій. Приклад багатопартійності виявляють країни Західної Європи, в яких економічні, національні, релігійні, ідеологічні відмінності породжують різноманіття партій. Так, в Італії налічується 14 партій, в Голландії – 12, в Швеції, Данії, Норвегії - більше 5 і т.д.

Проте багатопартійна система також має певні недоліки. Вона менш стабільна і створені нею уряди також нестійкі. Розбіжності між партнерами по коаліції не завжди сприяють створенню ефективного і легітимного уряду. Пошуки компромісів під час формування уряду і в періоди ухвалення важливих рішень можуть призвести до великої витрати часу і засобів на узгодження різних проблем, конфліктам і навіть розколу (розпуску) уряду.

Лекція № 6.

Громадські організації

План

1. Громадські організації (об'єднання) і рухи в політичному житті суспільства.
2. Організації, об'єднання як форми вираження інтересів та суспільних зв'язків.
3. Ознаки та типологія громадсько-політичних організацій, груп тиску, груп за інтересами.
4. Виникнення та особливості розвитку масових рухів в Україні (сучасний етап).

Література

1. *Логвіна В. Л., Кошель О. М.* Політологія: навч. посібник для студ. вищих закл. освіти / Кам'янець-Подільський національний ун-т; Подільський держ. аграрно-технічний ун-т. – 2-ге вид., переробл. і доп. – Кам'янець-Подільський, 2008. – 304 с. – Бібліогр.: с. 298–303.
2. Політологія: навчальний посібник / М.А. Бучин, О.О. Волинець, М.П. Гетьманчук та ін.; За заг. ред. М.П. Гетьманчука. – Львів: НТШ, 2010. – 232 с.
3. Політологія: навчальний посібник / М.П. Гетьманчук, В.К. Грищук, Я.Б. Турчин та ін.; За заг. ред. М.П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2011. – 415 с.
4. *Бойко О. Д., Горбатенко В. П., Денисюк С. Г., Зеленько Г. І., Коваленко А. О., Корнієнко А. О.* Прикладна політологія: навч. посіб. / В. П. Горбатенко (ред.). – К. : Академія, 2008. – 472 с. – (Серія «Альма-матер»). – Бібліогр.: в кінці розд.
5. *Гелей С. Д., Рутар С. М.* Політологія: навч. посіб. – 7-ме вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 415 с. – Бібліогр.: с. 414–415.
6. *Антоненко В. Г., Бабкін В. Д., Бабкіна О. В., Бебик В. М., Головатий М. Ф., Горбатенко В. П.* Політологія: підручник /

- О. В. Бабкіна (ред.), В. П. Горбатенко (ред.). – 3-тє вид., перероб., доп. – К. : Академія, 2008. – 567 с. – (Серія «Альма-матер»).
7. *Веґеш М. М., Остапєць Ю. О., Бондар В. Л., Буркало В. В., Зан М. П.* Політологія: підручник / М. М. Веґеш (ред.). – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К. : Знання, 2008. – 384 с. – (Серія «Вища освіта ХХ століття»). – 3 додатком CDR980.
  8. *Мальцева О. В.* Політологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. В. Мальцева, Г. М. Марінова ; М-во освіти і науки України, Приазов. держ. техн. ун-т. - Маріуполь : ПДТУ, 2015. - 159 с.

*Громадські організації (об'єднання) і рухи
в політичному житті суспільства.*

Громадські організації (об'єднання) органічно входять до політичної системи. Право на об'єднання є невід'ємною частиною прав людини і громадянина, проголошених Всесвітньою декларацією прав людини і гарантованих законодавством.

Громадські об'єднання - це такі добровільні організаційні структури громадян, які створені на основі їхньої самодіяльності, вираження та захисту різного роду інтересів.

До системи громадських об'єднань відносяться політичні партії, масові рухи, народні фронти, профспілки, жіночі, молодіжні, творчі спілки, асоціації і т.п.

Основні принципи діяльності громадських об'єднань: добровільність, масовість, демократизм.

До найбільш типових цілей можна віднести: реалізацію ідей громадського самоврядування; захист політичних, соціально-економічних, особистих прав і свобод громадян, охорона навколишнього середовища, гуманістичне виховання, розширення міжнародних зв'язків.

Громадські організації дають перевагу двом ключовим проблемам - соціальному захисту і екологічній проблемі.

Процеси, що відбуваються в суспільстві, викликають появу нових рухів і громадських організацій, дуже неоднорідних за соціально-економічною ознакою. Багато існує неформальних угруповань.

Таким чином, масові громадські організації - це добровільне, самодіяльне, організаційно оформлене на основі добровільного членства об'єднання громадян, створене за їхньою волею для виявлення і задоволення інтересів на засадах самоврядування відповідно до завдань і цілей, закріплених у їх статутах.

З часу виникнення людського суспільства йому притаманний потяг до взаємодії його членів, установлення між ними різних зв'язків та відносин на основі спільних інтересів. Групи людей, які виникають внаслідок такої взаємодії і є цілісними утвореннями, називають об'єднаннями або асоціаціями.

Форми суспільних об'єднань, які відображають різні рівні внутрішньої організованості, - це громадські та громадсько-політичні об'єднання і асоціації, спілки, організації, рухи, політичні партії. Через ці утворення окремі особи та соціальні групи мають можливість впливати на інші групи, на суспільство – загалом відповідно до своїх інтересів, перетворюючись на важливі суб'єкти політики. Безперечно, найвпливовішими суб'єктами політичного процесу були й залишаються політичні партії. Але партії не можуть монополізувати всі форми політичної діяльності й політичної участі людей, а також репрезентувати все розмаїття суспільних інтересів. Після партій найпоширенішою формою політичної участі в політичному, економічному житті є громадські організації, рухи, спілки та асоціації.

Громадські об'єднання функціонують у певній атмосфері, яка формується суспільством. Ця атмосфера стимулює або гальмує розвиток громадських об'єднань. Визначальний вплив на ці процеси має тип політичного режиму. Зокрема, за тоталітарних режимів громадським об'єднанням дозволяється функціонувати тільки під контролем держави або у вигляді підпільних груп. За лібералізації режиму створюються умови для виникнення незалежних від держави суспільних об'єднань. Демократичний режим характерний наявністю широкого спектру громадських рухів, організацій, діяльність яких незалежна від держави. Чим більше таких об'єднань, тим вищий ступінь демократизації суспільства, його динамічності.

Асоціації, спілки, союзи, організації, рухи створюють складну систему громадських об'єднань, елементи якої перебувають у взаємодії та зазнають постійних взаємовпливів. У цій системі вирізняють два основних типи об'єднань: громадські організації та громадські рухи.

Громадсько-політичні організації - це об'єднання громадян, котрі виникають за їх ініціативою для реалізації довгострокових цілей, упорядковують суспільне життя, мають статут і характеризуються чіткою структурою.

За видами діяльності громадські організації поділяються на такі групи (за В. Бебицом):

- професійні;
- економічні (спілки підприємців, кооператорів, селян та ін.);
- конфесійні (православні, католицькі, мусульманські та ін.);
- культурологічні (товариства української, російської, європейської мов та ін.);
- просвітницькі (товариство "Просвіта");

- спортивні, туристичні, тверезості, здоров'я тощо;
- наукові, науково-технічні (спілки викладачів, науковців, інженерів, спеціалізовані академії наук);
- оборонні (ТСОУ, аероклуби, мотоклуби);
- національні (товариства російської, єврейської, польської культури та ін.);
- екологічні («Зелений світ» та ін.).

Уся розмаїтість форм громадських об'єднань може бути інтерпретована через поняття «групи інтересів». Групами інтересів називають добровільні об'єднання людей із формальною структурою, у яких особисті вимоги поєднуються з матеріальною, духовною суспільною вигодою і котрі виражають себе всередині своєї організації або через співробітництво і впливи контактують з іншими групами та політичними інститутами. Групи інтересів функціонують як політичні організації тільки в тому разі, коли переслідують суто політичні завдання або реалізують свої інтереси політичними методами. Однак, на відміну від політичних партій, вони не прагнуть до завоювання влади, а намагаються впливати на владу, політичних діячів для прийняття потрібних їм рішень. Такий вплив здійснюється засобами тиску на сфери прийняття рішень. Тому групи інтересів, які чинять тиск на органи державної влади для законодавчого чи адміністративного забезпечення своїх інтересів, називають групами тиску або лобі (англ. lobby - кулуари, вестибюль).

Функції організацій:

- 1) представництво й захист групових інтересів;
- 2) суспільна активізація;
- 3) формування громадської думки;
- 4) підбір і підготовка кадрів;

- 5) виховна;
- 6) інформаційна.

Громадсько-політичні рухи відрізняються від громадських організацій, як правило, відсутністю фіксованого членства, хоча це не є головною характерною ознакою. Громадсько-політичні рухи виникають як форми об'єднання громадян, що протидіють тоталітаризмові й монополюно правлячим партіям. З часом вони дезінтегрують, втрачають свій вплив, водночас створюючи умови для формування багатопартійної системи. Саме такий шлях пройшли "Солідарність" (Польща), "Демократичний форум" (Угорщина), "Саюдіс" (Литва), "Союз демократичних сил" (Болгарія), "Демократична Росія" (РФ), Народний рух України (Україна) та ін.

Громадсько-політичні рухи - масові об'єднання громадян і організацій соціально-політичних орієнтацій, що структурно не оформлені, діяльність яких, як правило, має тимчасовий характер і найчастіше спрямована на виконання певних тактичних завдань. Після розв'язання першочергових завдань вони або розпадаються, або консоліднуються в нові політичні партії чи громадські організації.

Громадсько-політичні рухи можна класифікувати таким чином:

- а) політичні (антифашистські, антирасові чи національної дискримінації);
- б) соціальні (проти безробіття, за безкоштовну освіту, охорону здоров'я);
- в) нові (антивоєнні, екологічні, феміністичні, тендерні).

До класифікації політичних рухів можна застосувати типологію, яку запропонував американський політолог Е. Гідденс:

- 1) трансформаційні - спрямовані на радикальні зміни в суспільстві;

2) реформаційні - пов'язані з певними перетвореннями лише деяких аспектів суспільного життя;

3) рухи порятунку - звільнення людей від шляхів, які розцінюються як гріховні;

4) альтернативні - спрямовані на досягнення часткових індивідуальних змін.

Досвід існування в 70-80-х роках ХХ століття досить впливових екологічних, антивоєнних, жіночих та інших рухів у багатьох країнах світу свідчить про те, що за будь-яких умов, будь-якої партійної системи зберігається соціальна ніша для рухів. Останні виконують функції індикаторів невдоволення громадян, є компонентом системи груп тиску на центри прийняття політичних рішень, інституціоналізованим каналом залучення громадян до політики, засобом сприяння прийняттю оптимальних рішень, спрямованих на ефективне управління державою і суспільством.

Більшість політологів розрізняють в Україні кілька груп різнопланових громадських об'єднань:

1. За спонукальними мотивами виникнення:

а) соціально усвідомлені (спілки ветеранів, студентської молоді);

б) ціннісно-орієнтовані (товариство "Просвіта", спілка "Чорнобиль");

в) традиціоналістичні (релігійні).

2. Залежно від цілей:

а) соціальні;

б) політичні;

в) культурні.

3. За характером діяльності:

- а) пізнавальні;
- б) творчі;
- в) опозиційні;
- г) спонукальні;
- ґ) національні.

4. За сферою поширення:

- а) міжнародні;
- б) загальноукраїнські;
- в) міжрегіональні;
- г) регіональні;
- ґ) місцеві.

Отже, громадсько-політичні організації і рухи є:

- однією з форм реалізації самоврядування та суспільних зв'язків;
- індикатором демократичності політичної системи й режиму;
- відображенням рівня політичної свідомості й культури;
- засобом упорядкування суспільно-політичного життя;
- особливою формою реалізації суспільних інтересів.

Лекція № 7.

Зміст та види політики

План

1. Внутрішня політика.
2. Зовнішня політика.
3. Особливості політики в «глобалізаційному» суспільстві.
4. Світова політика в сучасному світі.

Література

1. *Вегеш М. М., Остапець Ю. О., Бондар В. Л., Буркало В. В., Зан М. П.* Політологія: підручник / М. М. Вегеш (ред.). – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К.: Знання, 2008. – 384 с. – (Серія «Вища освіта ХХ століття»). – З додатком CDR980.
2. *Мальцева О. В.* Політологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. В. Мальцева, Г. М. Марінова ; М-во освіти і науки України, Приазов. держ. техн. ун-т. - Маріуполь : ПДТУ, 2015. - 159 с.
3. Політична енциклопедія / ред. кол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К., 2012.
4. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М.П.Требіна. – К,: Вид-во «Право», 2015.
5. Політологія: підручник / В.Ф.Цвих, О.В.Батрименко, В.П.Горбатенко та ін.; за заг. ред. В.Ф.Цвиха, О.В.Батрименка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010.
6. *Цюрупа М.В., Ясинська В.С.* Основи сучасної політології. – К.: КДАВТ, 2009.
7. *Шляхтун П.П.* Політологія: історія та теорія: підручник / П.П. Шляхтун. – К.: Центр учбової літератури, 2010.
8. *Логвіна В. Л., Кошель О. М.* Політологія: навч. посібник для студ. вищих закл. освіти / Кам'янець-Подільський національний ун-т; Подільський держ. аграрно-технічний ун-т.

– 2-ге вид., переробл. і доп. – Кам'янець-Подільський, 2008. – 304 с. – Бібліогр.: с. 298–303.

Важливим моментом аналізу політики, поки що начебто нерозчленованої, неструктурованої за напрямками діяльності, є вирішення особливостей внутрішньої, зовнішньої, світової та регіональної політики. Внутрішня політика - це керівництво суспільними справами всередині держави згідно із особливостями функціонування кожної із суспільних сфер.

Тому більш виразно можна говорити про економічну, соціальну, науково-технічну, демографічну, зокрема, воєнну політику у загальному змісті внутрішньої політики.

В політичному аспекті *економічна* політика - це детермінована і цілеспрямована переважно матеріальними потребами людей, інтересами та економічними пріоритетами держави діяльність політичних суб'єктів відносно розробки, планування, реалізації системи практичних заходів щодо регулювання (впливу) економічних процесів суспільства.

Головною проблемою економічної політики є взаємодія економіки, економічних інститутів, приватних осіб, з одного боку, та політики, що проводять владні установи і державні організації, з іншого боку.

Існує декілька концепцій ведення економічної політики у сучасному суспільстві. У тоталітарних державах здійснюється "жорсткий" економічний курс, спрямований на гранично широке регулювання економічних процесів, включно з політикою ціноутворення. Концепція "ліберальної" держави передбачає мінімальне втручання у ринкову економіку. Але сподівання на саморегуляцію ринкових економічних відносин не завжди підтверджуються, а часто-густо призводять до того, що у надзвичайних станах (наприклад, стихійне лихо у Нью-Орлеані США

2004 року), у війнах, збройних конфліктах економічно само-врегульовані процеси за мирних умов виходять з-під державного і суспільного контролю взагалі, стають хаотичними.

Суб'єктами економічної політики виступають держава, різні політичні структури, недержавні союзи, транснаціональні корпорації, об'єднання, система лобіювання у владних структурах.

Об'єктом економічної політики є економічна система в цілому або окремі її ланки, галузі економіки.

Важливою проблемою внутрішньої політики є вирішення дилеми: централізація versus децентралізація. Централізація у внутрішній політиці дозволяє підтримувати єдину грошову систему, єдині податки, інфраструктуру, здоров'я нації, систему освіти, забезпечувати соціальні програми, оборону держави. Децентралізація, у свою чергу, забезпечує оперативність місцевої економічної політики, участь громадян, розкриває свободу особистості.

Соціальна політика - лояльність держави щодо забезпечення необхідного соціального розвитку, підтримки системи соціального забезпечення громадян. Політичним ідеалом для України є дійсно соціальна держава, проголошена у Конституції 1996 року, у тому числі вона важлива для життєдіяльності людей. У частині програм політичних партій України містяться положення щодо покращення соціального стану пересічних громадян.

Активна соціальна політика держави перетворює її у соціальну державу, смисл якої у перерозподілі державних ресурсів з метою допомоги тим, хто її потребує, на основі моральних принципів соціальної справедливості, солідарності, субсідарності. У англо-американській політичній системі з домінуванням ліберальних цінностей визнається

мінімальне втручання у ринковий економічний процес, бо, начебто незаробленою матеріальною допомогою громадяни "розбещуються", а у консервативній моделі „соціально-орієнтованої держави" передбачене однакове забезпечення всіх громадян, високий рівень солідарності та соціальна однорідність.

У новому ХХІ столітті соціально орієнтована політика спрямована на розвиток людського та соціального капіталу, на гарантування прожиткового мінімуму тим громадянам, які не здатні його отримати, на збереження довкілля для наступних поколінь, на більш повну реалізацію функції соціальних гарантій громадянина держави.

В цілому успішна внутрішня політика стає фактором легітимності урядів - якщо маси визнають, що політика в галузі зменшення безробіття, послаблення тягаря податків, проведення позитивних змін у сфері освіти та медицини задовольняє їх потреби, тоді влада стає внутрішньо легітимною, як це трапляється останніми роками у Білорусі.

Демографічна політика держав визначається конкретно-історичною ситуацією в ній та спрямовується або на державну економічно-політичну підтримку приросту населення (це країни Європи, особливо — Росія, Франція, Україна, зокрема), або ж обмеження приросту — Китай, Індія, африканські країни.

Неадекватна демографічна політика у Індії, яка проводилась насильницькими засобами, призвела до гострих конфліктів за участю сина політичного керівника країни Індири Ганді - Раджива Ганді.

Вдала демографічна політика є передумовою нарощування демографічного потенціалу та воєнної могутності держави, бо сучасна збройна боротьба вимагає певного, доволі значного багатотисячного контингенту.

Особливе занепокоєння Європи викликає різкий спад чисельності народонаселення в Росії (до 2050 року воно стане менше 100 млн. - наразі 149 млн.). Може трапитись так, що перед лицем демографічних загроз ця велика і потужна країна у воєнно-економічному відношенні може вдатись до неадекватних дій, адже мобілізаційні ресурси її південного сусіда КНР складають сотні мільйонів чоловік. Нас непокоїть і постійне зменшення чисельності народонаселення України.

Примітка: у фашистській Німеччині проводилась активна демографічна політика стимулювання народжуваності, а народження і виховання сильної, відданої державі дитини було введено у обов'язок кожної дорослої німкені.

Навіть розвиток науки може бути об'єктом політичного регулювання, особливо сукупності наук, пов'язаних з могутністю держави, з воєнною сферою. Наукова політика при тоталітарних режимах у галузі суспільних наук може бути названою "псевдонауковою", бо вимагає від вчених вихвалення політичної ідеології правлячої верхівки як єдино правильної, начебто наукової.

Зовнішня політика має деякі відмінності у змісті та способах реалізації своїх настанов, у порівнянні з внутрішньою, зокрема, вона регулюється не тільки національними законодавчими актами, але й принципами міжнародного права, міжнародного спілкування та підпорядковується внутрішній політиці. До інструментів зовнішньої політики часто-густо відносять у якості «останніх засобів» організоване збройне насильство на рівні держав та міждержавних об'єднань — коаліцій.

Існує суперечлива думка, що процеси глобалізації стирають відмінності між внутрішньою та зовнішньою політикою, спрямовуючи

зусилля людей на створення єдиного "глобалізаційного" суспільства, у якому держава поступається економічному та політичному впливу транснаціональних утворень. Ми вважаємо, що зовнішня політика продовжує мати свою неповторну специфіку:

- зовнішня політика має "закриті" питання, зафіксовані у секретних домовленостях і здебільшого залишається політикою урядів та дипломатів;
- зовнішня політика здійснюється через міждержавні союзи, воєнно-політичні блоки, координується всередині ООН, регіональних організацій;
- у зовнішньополітичних стосунках країни виступають як рівноправні (незалежні індивіди, за визначенням Г. Гегеля у "Філософії права"), незалежно від чисельності народонаселення, економічної та військової потуги. Зовнішня та внутрішня політика знаходяться у відносинах взаємного підпорядкування та координації.

Політичний аналіз зовнішньої політики має засновуватись на наступних принципах:

1. Зовнішня політика має спрямовуватись на захист «національних інтересів», хоча нерідко за рахунок досягнень у зовнішній політиці (перемог), намагаються покращити внутрішні справи у державі.

2. Установою, відповідальною за міжнародну політику і міжнародне спілкування, виступає держава, а згідно Конституції України 1996 р. наша країна є повноправним суб'єктом системи міжнародних відносин.

Практика міжнародних відносин часто зводилась до боротьби, конкурування за енергетичні, сировинні ринки, ринки зброї, до яких народ не мав жодного відношення, тобто зовнішня політика була і антинародною, і таємною, прихованої від більшості населення. Міжнародні збройні

конфлікти часто виступали способом реалізації зовнішньополітичних завдань, але поступово у світі формується ідея - вимога заборони застосування або загрози застосування сили у міжнародних відносинах.

Так, найбільш драматичний загострений період відносин між потужними світовими державами на основі суперництва за домінування дістав назву „холодної війни“, що тривала майже півстоліття і рецидиви якої ми спостерігаємо при загостренні відносин між Росією та США, між Росією та Великою Британією.

Зовнішня політика, згідно статті 18 Конституції України 1996 р. спрямовується "на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними нормами і принципами міжнародного права".

Є певна полеміка відносно спрямованості зовнішньої політики України: орієнтувати її у напрямку євроатлантичного співробітництва (ЄС та НАТО) або у євразійському просторі, тобто на більш тісний зв'язок та воєнно-політичне і економічне співробітництво з Росією.

Світова політика в сучасному світі - це скоординована діяльність держав, впливових міждержавних інституцій по вирішенню спільних, глобальних проблем людства — запобігання застосування і поширення зброї масового знищення, особливо ядерної, боротьба з небезпечним забрудненням планети, глобальним потеплінням, боротьба з бідністю, з організованою наркоторгівлею, з міжнародним тероризмом, поширенням небезпечних хвороб тощо.

Єдино прийнятна світова політика XXI століття має бути заснована на принципах міжнародного права та міжнародної ввічливості,

мирного співіснування та співробітництва, позитивних наслідках процесів глобалізації, які роблять весь світ „єдиним домом" — Космополісом.

Особливістю воєнної політики полягає у тому, що вона є синтетичною галуззю і входить частиною змісту у всі перераховані види і типи політики, маючи водночас притаманний тільки їй зміст. З формально-логічної точки зору воєнна політика, мабуть що, більшою частиною входить у зовнішню політику.

Проблемними питаннями при визначенні засад воєнної політики згідно із вище заявлених зв'язків її з усіма іншими видами політики є знаходження балансу між мирними силовими та суто військовими засобами зовнішньої політики у сучасному багатополярному світі. Ще одним проблемним питанням у проблемі сучасної зовнішньої політики є міра її самостійності, бо часто-густо „маленькі" країни вимушені йти у фарватері зовнішньої політики так званих "великих" держав.

Таким чином, політика є складний структурований соціальний феномен, пов'язаний з регуляцією всіх суспільних відносин на основі влади, розпорядження, керівництва, силового примусу. Суб'єктом політики виступають як окремі лідери, вожді, так і впливові соціальні сили, держави, групи держав (коаліції), світова співдружність. Відносно ролі політики у суспільному житті слід вказати - політика виконує роль регулятора суспільних відносин на основі встановлення відносин підпорядкування.

Лекція № 8.

Соціальна структура суспільства

План

1. Головні підструктури соціальної структури суспільства.
  - a. соціально-територіальна підструктура суспільства;
  - b. соціально-професійна підструктура суспільства;
  - c. соціально-класова підструктура суспільства;
  - d. соціально-демографічна підструктура суспільства;
  - e. соціально-етнічна підструктура суспільства.

Література

1. Політологія: навч. посібник / Полтавська держ. аграрна академія / Микола Трохимович Безотосний (уклад.). – Полтава : ПДАА, 2008. – 128 с. – Бібліогр.: в кінці тем.
2. Політологія: підручник:безкоштовний комп'ютерний додаток. – [К.] : Знання, [2008]. – 1 електрон. опт диск (CD-ROM)
3. Політична енциклопедія / ред. кол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К., 2012.
4. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М.П.Требіна. – К.: Вид-во «Право», 2015.
5. *Вегеш М. М., Остапець Ю. О., Бондар В. Л., Буркало В. В., Зан М. П.* Політологія: підручник / М. М. Вегеш (ред.). – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К. : Знання, 2008. – 384 с. – (Серія «Вища освіта ХХ століття»). – 3 додатком CDR980.
6. *Мальцева О. В.* Політологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. В. Мальцева, Г. М. Марінова ; М-во освіти і науки України, Приазов. держ. техн. ун-т. - Маріуполь : ПДТУ, 2015. - 159 с.
7. Політологія: підручник / В.Ф.Цвих, О.В.Батрименко, В.П.Горбатенко та ін.; за заг. ред. В.Ф.Цвиха, О.В.Батрименка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010.
8. *Мироненко П.В.* Форма правління: політичні трансформації на зламі століть: монографія / П.В. Мироненко. – К.: ВЦ „Академія”, 2014.

Головні підструктури соціальної структури суспільства

У суспільстві завжди існує велика кількість соціальних груп, проте соціальну структуру суспільства становлять лише ті з них, які є засадними у побудові суспільства і визначають його зміни. У зв'язку з цим можна виділити такі соціальні підструктури суспільства: соціально-територіальну, соціально-професійну, соціально-класову, соціально-етнічну, соціально-демографічну.

Соціально-територіальна підструктура суспільства

Соціально-територіальна підструктура (поселенська) охоплює територіальні спільноти людей, які виокремлюються за різними типами поселень. Саме цією ознакою зумовлені істотні відмінності у формах господарювання, у свідомості та поведінці людей, у способі їх життя та соціалізації. Це поділ на міське та сільське населення, населення агломерацій (населення таких мегаполісів як Нью-Йорк, Лондон, Токіо тощо), інші поселенські групи.

Поселенська структура має історичний характер, що пов'язано, перш за все, з суспільним поділом праці. Під суспільним поділом праці розуміють розмежування в суспільстві різних соціальних функцій, що виконуються певними індивідами, групами людей, спільнотами у різних сферах суспільства – сільському господарстві, промисловості, науці, охороні здоров'я, освіті, армії тощо.

Сучасна поселенська структура (поділ населення на міське та сільське) сформувалася за умов індустріального суспільства. Поєднання постійного місця проживання та неоднорідності соціальних, економічних, політичних та культурних умов життєдіяльності індивідів виступає як

головний чинник існування соціально-територіальної підструктури соціальної структури суспільства.

Соціально-професійна підструктура суспільства

Соціально-професійна підструктура – це сукупності різних професійних груп з відповідними відносинами між ними. Ці соціальні групи, виникнення яких обумовлено розподілом праці та професійною спеціалізацією, займають одне із провідних місць у «зрізі» соціальної структури сучасного суспільства.

Професійні ознаки стали одним з основних критеріїв соціальної диференціації індивідів в суспільстві. Оскільки спеціалізація індивідів є їх функцією, професія стає важливим чинником, що визначає престиж особи, її класове становище, стиль життя тощо.

Соціально-професійна структура суспільства має важливе значення і тому, що представники окремих професійних груп формуються як особистості значною мірою під впливом свого безпосереднього оточення, їх соціалізація відбувається на основі діяльності, пов'язаної із професією.

У соціології є спеціальна соціологічна теорія – соціологія професій, яка досліджує такі проблеми професійних структур, як привабливість професій, професійні орієнтації молоді і, зокрема, проблему соціального відтворення соціально-професійної структури суспільства.

Соціально-класова підструктура суспільства

Соціально-класова підструктура – це соціальні класи, верстви, групи, касти, стани.

Базовою ознакою належності людини до того чи іншого класу є відношення до засобів виробництва. Звідси впливають роль тієї чи іншої

групи в організації праці, характер і зміст самої праці, а також відповідні розміри винагороди за працю.

Сучасні західні соціологи виокремлюють соціальні класи, використовуючи інші, ніж марксистська теорія, ознаки. Класом вони називають великі сукупності людей з однаковими або близькими рівнем життя, цінностями, інтересами, освітою, престижем професії, соціальним статусом. За цими ознаками виокремлюють, як правило, три великі групи. Вищий клас у розвинених країнах Заходу становить приблизно 10–15% від усього населення, середній клас – 60 – 80%, нижчий клас – 15 – 20%.

Більшість соціологів погоджується з тією тезою, що саме «середній клас», а не робітничий клас(пролетаріат) чи селянство, є основою сучасного суспільства. Нині особливо актуальною стає оцінка, яку дав свого часу середньому класу німецький соціолог Г. Зіммель. У своїх дослідженнях він обґрунтував думку, що стабільність суспільства залежить від питомої ваги й ролі середнього класу. Його існування та добробут є запорукою добробуту всього суспільства. Займаючи проміжне становище між вищим і нижчим класами, середній клас своєю нейтральною позицією, задоволеністю своїм становищем, вірою в майбутнє нейтралізує протистояння двох інших класів. Чим більша питома вага середнього класу, тим сильніший вплив він здатний справляти на різні соціальні процеси, що мають місце у суспільстві.

Ураховуючи значну чисельність цієї групи населення та її стабілізуючий вплив на суспільство, західну цивілізацію іноді ще називають «цивілізацією середнього класу».

Хто належить до цієї групи? Соціологи називають чотири ознаки середнього класу:

- наявність власності у вигляді накопиченого майна чи існуючої як джерело прибутку;
- прибуток, середній по країні;
- високий рівень освіти (як правило, вища);
- професійна діяльність, що має досить високий престиж у суспільстві.

Середній клас зосереджує у своїх рядах висококваліфіковані, надіяльніші кадри суспільства. Професійний склад його охоплює наукових та інженерно-технічних працівників, управлінський, адміністративний персонал, що не обіймає високих посад, інтелектуалів, які працюють за наймом, працівників сфери обслуговування, дрібних бізнесменів, кваліфікованих робітників.

До вищого класу зараховують найбагатших людей з відомих сімей і багатих аристократів, представників великого бізнесу, банкірів, видатних спортсменів, менеджерів вищої кваліфікації і звичайних багатих людей.

До нижчого класу належать робітники середньої та низької кваліфікації, безробітні, сезонні робітники.

На думку української дослідниці О. Куценко, сучасне українське суспільство включає до своєї структури такі класові утворення.

Класове утворення підприємців, бізнесменів та власників. Його масштаби – біля 5% дорослого населення. Соціальне ядро даного утворення складають крупні бізнесмени, середні та дрібні підприємці. Це та соціальна сила, яка активно включається в життя суспільства, володіє різноманітними соціальними ресурсами, зокрема, такими, як економічні, політико-організаційні та культурні. Цьому класовому утворенню сприяють ринкова і статусна ситуації. Воно має позитивні життєві шанси і прагне закріпити та розширити свою свободу.

Класове утворення висококваліфікованих спеціалістів та інтелігенції – біля 18% дорослого населення. Структурується навколо тих, хто визначає себе як висококваліфіковані спеціалісти. Життєві шанси даного класового утворення ґрунтуються на використанні, перш за все, культурних ресурсів і конкурентноздатної ринкової ситуації, а його перспективи суттєво залежать від успішного завершення соціальної трансформації і розвитку постіндустріальних характеристик суспільства.

Класове утворення робітників. Його соціальні масштаби протягом 1990-х років різко зменшились і складають зараз біля 20% дорослого населення країни. В ньому відбулися суттєві соціальні зміни. Так, зовсім в недалекому минулому соціальне ядро робітничого класу (десь близько 60% чисельності) складала промислові робітники, які концентрувалися у великих трудових колективах. Саме звідси народжувалися колективізм, цінності спільної праці та організація спільних дій. Особливу роль відіграв такий прошарок як кадрові робітники, які активно зберігали та відстоювали у повсякденному житті соціальні та духовні цінності свого класу. Під впливом об'єктивних факторів, починаючи з 1980–1990-х рр., відбулося різке зниження соціального статусу робітників і можливостей для їх самореалізації, фактичне зубожіння даної групи та її значне скорочення.

Фермери і селяни – сьогодні це два досить слабких класових утворень. Фермери як класове утворення знаходяться на початковій стадії свого становлення, а перспективи селян як класового утворення на сьогоднішній день досить невизначені.

Але, незважаючи на певні прояви кризових явищ, Україна у цілому залишається індустріальною країною з характерними тенденціями розподілу праці, суттєвими відмінностями між фізичною та розумовою

працею, управлінською та виконавчою, висококваліфікованою та некваліфікованою.

Соціально-демографічна підструктура суспільства

Соціально-демографічна підструктура є невід'ємним елементом соціальної структури суспільства. Соціально-демографічна підструктура суспільства складається з соціальних груп, спільнот, що утворюються за такими ознаками, як стать, вік, сімейний стан.

Оптимальна структура за статтю передбачає рівний розподіл чоловіків і жінок у суспільстві. Пропорційне співвідношення осіб чоловічої та жіночої статі – це ідеальний варіант, який зазвичай в жодному суспільстві не зустрічається.

Статева структура, враховуючи біологічні та соціальні ознаки статі, дає можливість визначити місце і роль жінок та чоловіків у суспільстві за даним критерієм. Біологічна стать – це біологічні (фізичні та генетичні) відмінності між чоловіками та жінками.

Соціальна стать – це сукупність норм поведінки і позицій, які асоціюються з особами чоловічої і жіночої статі в будь-якому суспільстві.

Вікова структура населення враховує такий критерій, як вік, та включає до свого складу такі групи, як діти та підлітки до 16 років; молоді люди (молодь) від 16 до 30 років; люди середнього віку 30–55 років; люди старіші 55 років (група пенсіонерів).

Прогресивною називають таку демографічну структуру суспільства, коли частка дітей більша за частку групи, до якої входять люди старіше 55 років.

На жаль, в Україні можна відзначити протилежну тенденцію. Зростання частки населення дитячого віку відбувається недостатньо

високими темпами, в той час як група населення пенсійного віку продовжує збільшуватися.

Вікова структура населення вказує не тільки на різницю людей у віці, але й на те, що різні вікові групи мають різний соціальний і політичний досвід, різні погляди на перебіг суспільних процесів, що може викликати конфлікти у сучасному мінливому суспільстві.

При аналізі соціально-демографічної структури також розглядають сімейний стан людини, визначаючи належність людини до сім'ї та соціальну роль, яку виконує в ній ця людина.

Отже, об'єктом аналізу в соціально-демографічній підструктурі суспільства є кількість і якість населення, чисельність і склад сімей, структура населення за статтю, віком, станом здоров'я тощо.

Важливими показниками, які характеризують демографічну структуру суспільства, є народжуваність, смертність, шлюбність і міграція.

Народжуваність – частота дітонародження у тій чи іншій сукупності населення. Вона виражається відношенням кількості народжених дітей до тієї чи іншої кількості населення (наприклад, дітей до загальної кількості населення, до жінок дітородного віку тощо).

Одним з важливих демографічних показників є показник смертності. Він відрізняється регіонально і в залежності від вікової групи.

Смертність – це процес вимирання населення. Він складається з сукупності одиничних смертей, які настають у різному віці серед різних верств населення. Смертність вимірюють відношенням кількості померлих до кількості всього населення або його окремих груп, що різняться статтю, віком, соціальною належністю, територією. Демографія (слово «демографія» в буквальному перекладі з грецької означає «народ» і

«пишу» – народоописування) завжди враховує співвідношення між народжуваністю та смертністю, яке показує природній приріст населення.

Шлюбність як демографічний показник враховує всі ті процеси, що характеризують укладання та припинення шлюбів, тобто всі зміни шлюбного стану людей. Шлюбність – процес утворення подружніх пар, який включає укладання як перших, так і повторних шлюбів. Шлюб – це історична форма соціальних відносин між чоловіком і жінкою, за допомогою якої суспільство впорядковує і санкціонує їхнє статеве життя, встановлює їхні подружні та батьківські права і обов'язки.

На соціально-демографічній структурі суспільства позначається такий соціальний феномен як міграція. Під останньою розуміють усі види переміщень, що призводять до зміни географічного розміщення населення, його густоти та заселеності територій. Міграції супроводжуються збільшенням або скороченням кількості населення, зміною його статево-вікового, сімейного, шлюбного та етнічного складу, соціальної структури територіальних спільнот як у місцях відтікання, так і в місцях поселення мігрантів.

Отже, народжуваність, смертність, шлюбність і міграція – це найважливіші чинники, які впливають на стан демографічної структури суспільства та процеси, що відбуваються в ній.

Демографічну ситуацію в українському суспільстві згідно з результатами всеукраїнського перепису населення 2001 р. можна подати таким чином.

Дві третини жителів України проживають у містах. Найбільш населена область – Донецька, в якій проживає майже 5 млн. людей. До найбільш населених областей України також відносять Дніпропетровську, Харківську, Львівську, Луганську, Одеську і Автономну Республіку Крим.

Інші регіони України за кількістю жителів не дотягують до двомільйонного рубежу.

У вищеназваних областях домінує міський тип розселення. Наприклад, у Донбасі та на Дніпропетровщині частка міського населення складає від 83% до 90%.

Проте у західних областях України, а також на Волині домінує сільський тип розселення. Незаперечним лідером тут є Закарпаття: частка сільського населення досягає тут 63%.

Співвідношення чоловіків і жінок у всьому населенні України – 46% і 54%. У середньому в Україні на 1000 чоловіків приходить 1154 жінки. За чисельністю жінки домінують у всіх регіонах країни, але найбільш помітно це проявляється на південному сході та в центральних областях України. Між іншим, в регіонах, де переважає жіноче населення, як правило, люди похилого віку живуть довше. Тривалість життя жінок у середньому на 10 років більша ніж чоловіків, тому переважання жіночого населення характерна насамперед для старших вікових груп.

На дату перепису (грудень 2001 р.) в Україні нараховувалось 454 міста. Тридцять сім міст мали від 100 до 500 тис. жителів, у дев'яти містах проживало більше ніж півмільйона жителів, а у п'яти – більше ніж мільйон.

Результати аналізу соціально-демографічної структури свідчать, що однопітні сім'я в Україні набуває все більшого розповсюдження. Майже дві третини українських сімей (62,4%) мають сьогодні тільки одну дитину, тоді як лише кожна третя сім'я має дві дитини. Сім'ї, у яких є троє і більше дітей – велика рідкість, їх питома вага не перевищує 6,3%.

Кожна десята українська сім'я є неповною. У містах таких сімей більше (12%), у сільській місцевості – менше (6,9%). У більшості неповних

сімей (88,5%) дітей виховує мати. Кожні три із п'яти українських сімей є бездітними.

Соціально-етнічна підструктура суспільства

Соціально-етнічна підструктура включає до свого складу такі історичні спільноти людей, як рід, плем'я, народність, нація, етнос. Вони виникли як результат об'єднання людей проживанням на певній території, економікою, культурою, звичаями, традиціями, психологічними особливостями.

Особлива актуальність дослідження питань з національних та етнічних проблем зумовила виникнення в сучасних умовах спеціальної соціологічної теорії – етносоціології. Вона є галуззю соціології, яка досліджує сутність, функції і генезу різних етносів (націй, народностей, груп споріднених племен, окремих племен) з метою виявлення загальних закономірностей їх взаємодії та вироблення механізмів «вписування» в систему існуючих соціальних відносин. Адже відомо, що характер розвитку національних відносин має суперечливий зміст, який включає і національну згоду, і міжнаціональні конфлікти.

Етнос – група людей, що історично склалася і зв'язана спільністю території, де вона формувалась, спільністю мови, культури, побуту та особливостями психологічного складу. Етнічна спільність – поняття широкіше: воно охоплює нації, народності, групи споріднених племен, окремі племена (Український Енциклопедичний Словник). Можна використати й інше визначення, запропоноване навчальним словником-довідником «Соціологія: терміни, поняття, персоналії» (2004): «Етнос – особливий вид спільноти людей, яка утворилася історично і є особливою формою їхнього колективного існування. Основні якісні характеристики етносу – мова, специфічні елементи матеріальної та духовної культури

(звичаї, обряди, норми поведінки), релігія, самосвідомість. Основними формами існування етносу, ідентифікованими на сьогоднішній день, є плем'я, народність, нація».

Якщо проаналізувати зміст етносу, то можна знайти те спільне, що присутнє нації, народності, племені. Це певна культура, мова, побутові особливості, наявність одної самосвідомості, особливості психологічного складу.

Лекція № 9.

Держава в політичній системі суспільства

План

1. Класова сутність та ознаки держави.
2. Специфічні форми державного управління, державного устрою і політичних режимів.
3. Перехід від тоталітарної політичної системи до демократичної - об'єктивна потреба суспільного розвитку.
4. Відмінні ознаки правової держави.
5. Україна в умовах розбудови державності, демократизації.

Література

1. *Антоненко В. Г., Бабкін В. Д., Бабкіна О. В., Бебик В. М., Головатий М. Ф., Горбатенко В. П.* Політологія: підручник / О. В. Бабкіна (ред.), В. П. Горбатенко (ред.). – 3-тє вид., перероб., доп. – К. : Академія, 2008. – 567 с. – (Серія «Альма-матер»).
2. *Вегеш М. М., Остапець Ю. О., Бондар В. Л., Буркало В. В., Зан М. П.* Політологія: підручник / М. М. Вегеш (ред.). – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К. : Знання, 2008. – 384 с. – (Серія «Вища освіта ХХ століття»). – З додатком CDR980.
3. *Мальцева О. В.* Політологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. В. Мальцева, Г. М. Марінова ; М-во освіти і науки України, Приазов. держ. техн. ун-т. - Маріуполь : ПДТУ, 2015. - 159 с.
4. Політична енциклопедія / ред. кол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К., 2012.
5. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М.П.Требіна. – К.; Вид-во «Право», 2015.
6. Політологія: підручник / В.Ф.Цвих, О.В.Батрименко, В.П.Горбатенко та ін.; за заг. ред. В.Ф.Цвиха, О.В.Батрименка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010.

7. *Цюрупа М.В., Ясинська В.С.* Основи сучасної політології. – К.: КДАВТ, 2009.
8. *Шляхтун П.П.* Політологія: історія та теорія: підручник / П.П. Шляхтун. – К.: Центр учбової літератури, 2010.

Класова сутність та ознаки держави.

Держава є продуктом суспільства, поділеного на класи (певна соціально-класова структура). Соціально-класова структура суспільства визначає класову структуру держави. В країнах з неоднорідним складом населення соціально-класова сутність держави зумовлюється природою міжнаціональних відносин, наявністю політичної, економічної, духовної нерівності різних соціально-етнічних спільностей. Держава завжди виражає економічні потреби та інтереси класів, які панують у виробничій сфері.

Ознаками держави служать «публічна влада», що матеріалізує політичну волю панівних класів, володіє спеціальним апаратом управління і примусу (армія, поліція, суд); територіальний принцип організації населення; суверенітет, що виражає верховенство державної влади щодо всіх організацій і громадян країни, незалежність її у взаємовідносинах з іншими державами.

Таким чином держава - це політична організація класового суспільства, що виражає в концентрованій формі інтереси і волю панівних класів. Кожному типу виробничих відносин класового суспільства відповідає і певний історичний тип держави: рабовласницька, феодальна, буржуазна, соціалістична.

*Специфічні форми державного управління,
державного устрою і політичних режимів*

Форми правління (організація форм влади) характеризуються монархічними або республіканськими формами правління. Монархія - самодержавна (абсолютна) або обмежена (конституційна) влада однієї людини (короля, імператора, царя), що, як правило передається в спадщину. Конституційні монархії збереглися в Англії, Іспанії, Бельгії, Японії, Швеції. Законодавча влада належить парламенту, а виконавча - уряду.

Республіка - влада, що здійснюється виборними органами. Джерело державної влади - народна більшість. Під формою державного устрою розглядається спосіб організації державної єдності. Розрізняють три форми: унітарну державу, федерацію і конфедерацію.

Унітарна держава - утворення, підрозділяється на адміністративно-територіальні одиниці, що підпорядковані єдиному центру.

Федерація - союз юридично самостійних державних утворень (штатів, кантонів, земель, республік). Федерація має союзну конституцію, єдині органи державного управління, єдину судову і правову систему, єдину армію, єдине союзне громадянство. Державні утворення, що входять до складу федерації, звичайно мають власні конституції, парламенти, своє законодавство і громадянство.

Конфедерація - постійний союз суверенних держав, що об'єднуються з політичною або військовою метою. Функції центральних органів конфедерації обмежуються повноваженнями учасниками державами - членами конфедерації. Єдина правова, фінансова, громадянство та інші ознаки унітарної або федеративної держави в

конфедерації відсутні. Основними правовими документами є союзний договір.

(Конфедеративний устрій фактично відсутній, за винятком Швейцарії і Британської Співдружності).

*Перехід від тоталітарної політичної системи до демократичної –
об'єктивна потреба суспільного розвитку*

Соціалістичні держави Європи і СРСР пережили всеосяжну кризу, яка охопила сферу політики, економіки, міжнаціональних відносин, духовного життя, державного управління. Докорінна причина кризи приховується у створенні «державного соціалізму» - тоталітарної політичної системи, основною ознакою якої є панування трьох монополій: монополії влади, монополії власності, монополії ідеології.

Відчуження людини від власності, відсутність плюралізму, уведення ідеології однієї партії в сан державної політики, зрощення партійного і державного апарату, відсутність свободи - все це вилилось у трагедію для мільйонів людей і привело до краху самої системи. Вихід із кризи - у формуванні правової держави.

Правова держава - це держава з максимальною захищеністю законних інтересів, честі і гідності людини, гарантіями прав і свобод громадян, їх об'єднань і спільності.

Відмінні ознаки правової держави

1. Верховенство закону в усіх сферах суспільного життя.
2. Пов'язаність законом самої держави та її органів.
3. Реальність прав і свобод особистості.
4. Взаємна відповідальність держави і особистості.
5. Поділ законодавчої, виконавчої і судової влади.

Таким чином, формування правової держави - тривалий і складний процес, який вимагає активної і свідомої участі в ньому усіх громадян.

Громадянське суспільство - це сукупність суспільних відносин (економічних, політичних, формальних і неформальних структур, які найбільш повно задовольняють інтереси особистості). Громадянське суспільство приділяє максимальну увагу людині з потребами та інтересами, які відповідають структурі цінностей. Загальнолюдські цінності мають пріоритетне значення.

Таким чином, громадянське суспільство спирається на високий рівень матеріального виробництва, правової і політичної культури громадян, їх взаємну відповідальність, на ефективно діючу систему демократичних інститутів.

Вона формується під впливом конкретних історичних умов, ідей, що домінують в суспільстві, тенденцій суспільного розвитку. Сучасні процеси створюють реальні передумови для ствердження гуманістичного, громадянського суспільства.

Україна в умовах розбудови державності, демократизації

Роботи М.Аркаса, М.Драгоманова, Д.Дорошенка, О.Єфіменко, М.Грушевського, М.Костомарова, Д.Яворницького піднімають величезний пласт української історії.

Українське державотворення пройшло складний шлях свого розвитку (додержавний період, період Київської Русі, польсько-литовська доба, козаччина, гетьманщина та ін.). Державне і національне переплелось в історії України.

Період боротьби за українську державність з 1989-1991 рр. можна розбити на три основних етапи:

I. З початку 1989 р по 16 липня 1990 р., коли було проголошено Декларацію про державний суверенітет України.

II. 1990 - 24 серпня 1991 р., до проголошення Акту про державну незалежність.

III. Від 24 серпня до 1 грудня 1991 р, коли відбувся всеукраїнський референдум.

Значну роль у підготовці народу республіки до створення української державності відігравали політичні партії і рухи республіки (діяло 25 партій і рухів республіканського та регіонального масштабу), їх умовно можна розбити на три групи:

1) Організації, що стояли на засадах збереження Комуністичної партії і Радянського Союзу.

2) Народний Рух України та близькі до нього партії (Дем.ПУ, УРП, ПДВУ) - виступали за утворення незалежної Української держави, усунення від влади комуністів, проведення демократичних реформ.

3) Організації, які заклали ідеї націоналізму. Найбільш впливовою була Українська національна Асамблея.

Опозиційні організації проводили мітинги, страйки, пікетування, розповсюдження листівок. Найбільшу активність партії та рухи виявили в період проведення виборів (весна 1990 р.) та підготовки Всеукраїнського референдуму (осінь 1991 р.).

Лекція № 10.

Проблеми війни і миру в політології

План

1. Визначення війни та миру політологами.
2. Загроза ядерної війни.
3. Тероризм – загроза людству.
4. Геополітичні проблеми сучасності.
5. Мирне співіснування як запорука успішного розвитку.

Література

1. *Антоненко В. Г., Бабкін В. Д., Бабкіна О. В., Бебик В. М., Головатий М. Ф., Горбатенко В. П.* Політологія: підручник / О. В. Бабкіна (ред.), В. П. Горбатенко (ред.). – 3-тє вид., перероб., доп. – К. : Академія, 2008. – 567 с. – (Серія «Альма-матер»).
2. *Вегеш М. М., Остапець Ю. О., Бондар В. Л., Буркало В. В., Зан М. П.* Політологія: підручник / М. М. Вегеш (ред.). – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К. : Знання, 2008. – 384 с. – (Серія «Вища освіта ХХ століття»). – З додатком CDR980.
3. *Мальцева О. В.* Політологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. В. Мальцева, Г. М. Марінова ; М-во освіти і науки України, Приазов. держ. техн. ун-т. - Маріуполь : ПДТУ, 2015. - 159 с.
4. Політична енциклопедія / ред. кол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К., 2012.
5. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М.П.Требіна. – К.; Вид-во «Право», 2015.
6. Політологія: підручник / В.Ф.Цвих, О.В.Батрименко, В.П.Горбатенко та ін.; за заг. ред. В.Ф.Цвиха, О.В.Батрименка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010.
7. *Цюрупа М.В., Ясинська В.С.* Основи сучасної політології. – К.: КДАВТ, 2009.
8. *Шляхтун П.П.* Політологія: історія та теорія: підручник / П.П.

Шляхтун. – К.: Центр учбової літератури, 2010.

Війна як спосіб вирішення міжнародних проблем, яка несе із собою масові руйнування і загибель величезної кількості людей та породжує прагнення до насильства і дух агресії, засуджувалася мислителями-гуманістами всіх історичних епох. Разом з тим, багато хто з них слідом за французьким соціалістом-утопістом Ш. Фур'є з гіркотою могли б констатувати, що війни - постійний супутник людства: "Війни, революції безупинно охоплюють усі пункти земної кулі; буревії, ледь відвернені, відроджуються зі свого попелу точно так само, як голови гідри множилися під ударами Геркулеса. Мир - лише проблиск, лише сновидіння на кілька митей".

І дійсно, більше як із чотирьох тисяч років відомої нам історії лише біля трьохсот були цілком мирними. Весь інший час у тім чи іншій місці Землі палахкотіли війни.

Війна ставала усе більш болючою, множилися людські і матеріальні втрати. XX століття ввійшло в історію як епоха, що породила дві світові війни, у яких брали участь десятки країн і мільйони людей. Так, у Другу світову війну було втягнуто більш 70 держав, а загальні втрати склали 55 млн. чоловік.

За одностайною оцінкою багатьох учених і політичних діячів, третя світова війна, якщо вона вибухне, стане трагічним фіналом всієї історії людської цивілізації.

Розрахунки, проведені дослідниками різних країн, у тому числі нашої, показують, що найбільш ймовірним і найбільш згубним для всього живого наслідком ядерної війни стане настання "ядерної зими". У результаті використання ядерної зброї над тими містами, які стануть

головними об'єктами нападу, утворяться чорні, практично непроникні для світла сажові хмари. Потім чорна ковдра огорне всю Землю. Настане ніч, а разом з нею прийде холод. Земля почне швидко остигати. Різко зміняться кліматичні умови, виникнуть незворотні процеси в біосфері. Таким чином, наслідки ядерної війни стануть катастрофічними не тільки для тих, хто буде брати участь у ній, вони зачеплять усіх. Ось чому запобігання ядерної війни є глобальною проблемою людства.

Сьогодні уряди більшості країн усвідомлюють неможливість використання ядерної зброї для досягнення будь-яких економічних чи політичних цілей, настільки великі руйнівні наслідки ядерних ударів.

У ХХ ст. заявив про себе в повну силу тероризм, що став, по суті, міжнародним явищем. Саме це слово з'явилося в період Великої французької революції, коли переслідування за політичними мотивами набрали великого розмаху. Сучасні дослідники визначають тероризм як погрозу чи застосування насильства в політичних (релігійних, націоналістичних) цілях окремою людиною чи якою-небудь групою осіб. Терористи часто представляють себе суспільству борцями за ідею, "солдатами правди". Вони люблять військову термінологію: Червоні бригади, воїни Аллаха, Армія звільнення. З метою залякування населення, порушення стабільності і порядку, підриву позицій уряду терористи направляють свої дії проти ні в чому не винних громадян: підривають житлові будинки, вокзали, торгові комплекси, потяги, організують захоплення заручників, викрадають людей для наступного продажу чи одержання викупу. Центри тероризму в різних країнах підтримують зв'язки між собою, організують постачання зброї в "гарячі місця", дають притулки ватажкам злочинних організацій.

Зупинити загрозу міжнародного тероризму можна тільки спільними зусиллями держав, що включають розшук і видачу злочинців, у якій би країні вони не з'явилися; використання міжнародних санкцій проти країн, на території яких відкрито існують бази терористів і багато чого іншого.

Проблема війни і миру на нашій планеті сьогодні набуває актуальності, хоча зберігаються і традиційні проблеми, що існують століттями й десятиліттями. Геополітичні проблеми, або проблеми збереження миру на Землі, пов'язані з особливостями взаємодії країн на політичній карті світу. Ці проблеми спричиняють воєнні конфлікти, загрожують людству світовою війною. Військові арсенали країн світу представлені такою кількістю атомної, хімічної та біологічної зброї, що спроможна знищити саму планету. Щорічно людство створює нові види озброєння, засоби знищення людей і різноманітних будівель.

Систематично у світі виникають десятки зон нестабільності, де відбуваються збройні протистояння різних груп населення, народів або держав. Такі місця мають тенденцію до розростання й перетворення на цілі райони. Конфлікти в них тривають роками, а іноді й десятиліттями, залучаючи все більшу кількість країн і народів.

На сьогоднішній день до гострих, десятиліттями не вирішених геополітичних проблем належать протистояння євреїв і арабів на землях Палестини на Близькому Сході, воєнні дії в Сирії, Іраку, Афганістані, де громадянська війна з короткими перервами триває з 1978 р., Сомалі, Південному Судані, Ефіопії, конфлікт між мусульманами та індуїстами в індійському штаті Кашмір і, як наслідок, постійна військова напруга між двома ядерними державами Індією і Пакистаном, релігійний конфлікт між мусульманами та християнами на території Нігерії, військові операції Росії

на Північному Кавказі, воєнні дії на Донбасі та окупація Росією українського Криму.

Лідером за кількістю, тривалістю та запеклістю військових протистоянь є Африка. За підрахунками фахівців за останні півстоліття на континенті під час збройних конфліктів загинуло понад 10 млн. осіб і майже вдвічі більше стали біженцями. В окремих країнах через нестачу дорослого чоловічого населення в конфлікт втягують дітей віком від 12 років.

Ситуація, що склалася в Україні з 2014 р., узагалі є новим напрямком збройного протистояння у світі. Росія як ядерна держава, що за відповідними угодами і ядерним роззброєнням України виступила державою-гарантом територіальної цілісності нашої країни, здійснила окупацію частини території України, порушивши таким чином власні зобов'язання та всі міжнародні правила і норми.

Україна бере активну участь у вирішенні міжнародних конфліктів. Наприклад, вона виступала посередником у врегулюванні конфлікту між Республікою Молдовою і самопроголошеною Придністровською Молдавською Республікою. Українські миротворці у складі міжнародних миротворчих сил ООН працювали на Балканах, Близькому Сході, в Іраку. На сьогодні вони беруть участь у миротворчих операціях у деяких країнах Західної Африки.

Ідеали життя без війн, де в міжнародних відносинах дотримуються загальноприйнятих норм справедливості та співіснування, сягають корінням у глибоку давнину. Ці думки супроводжували людину на всіх етапах розвитку цивілізації. Слова відомого письменника Габрієля Гарсія Маркеса «Набагато легше розпочати війну, ніж її закінчити» мають пам'ятати всі жителі планети Земля.

Лекція № 11.

Спектр політичних партій сучасної України

План

1. Сутність політичних партій і партійних систем: поняття, класифікація, характерні функції.
2. Роль партійних систем в політичному житті суспільства.
3. Політичні партії в Україні.
4. Ідейні передумови партій, що утворюються.
5. Програмні цілі нових партій.

Література

1. *Бойко О. Д., Горбатенко В. П., Денисюк С. Г., Зеленько Г. І., Коваленко А. О., Корнієнко А. О.* Прикладна політологія: навч. посіб. / В. П. Горбатенко (ред.). – К. : Академія, 2008. – 472 с. – (Серія «Альма-матер»). – Бібліогр.: в кінці розд.
2. *Гелей С. Д., Рутар С. М.* Політологія: навч. посіб. – 7-ме вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 415 с. – Бібліогр.: с. 414–415.
3. *Антоненко В. Г., Бабкін В. Д., Бабкіна О. В., Бебик В. М., Головатий М. Ф., Горбатенко В. П.* Політологія: підручник / О. В. Бабкіна (ред.), В. П. Горбатенко (ред.). – 3-тє вид., перероб., доп. – К. : Академія, 2008. – 567 с. – (Серія «Альма-матер»).
4. *Вегеш М. М., Остапець Ю. О., Бондар В. Л., Буркало В. В., Зан М. П.* Політологія: підручник / М. М. Вегеш (ред.). – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К. : Знання, 2008. – 384 с. – (Серія «Вища освіта ХХ століття»). – З додатком CDR980.
5. *Мальцева О. В.* Політологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. В. Мальцева, Г. М. Марінова ; М-во освіти і науки України, Приазов. держ. техн. ун-т. - Маріуполь : ПДТУ, 2015. - 159 с.
6. Політична енциклопедія / ред. кол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К., 2012.

7. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М.П.Требіна. – К.: Вид-во «Право», 2015.
8. Політологія: підручник / В.Ф.Цвих, О.В.Батрименко, В.П.Горбатенко та ін.; за заг. ред. В.Ф.Цвиха, О.В.Батрименка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010.

Мета: показати взаємозв'язок політичної системи суспільства, політичних партій і громадських організацій; розкрити сутність політичних партій і партійних систем; показати вплив політичних партій на державотворення України.

Сутність політичних партій і партійних систем

Поняття і класифікація.

Політична система суспільства немислима без політичних партій і громадських організацій. Взаємодіючи як між собою, так і з іншими елементами політичної системи, партії та громадські рухи відіграють істотну роль в розвитку суспільства.

Політична партія (лат. - partis - частина, група) - добровільна політична організація, яка об'єднує у своїх лавах найбільш активну і організовану частину соціальної спільності (народу, нації, соціальної групи) з метою вираження і захисту політичного інтересу та здійснення практичної роботи з цією метою.

Політична партія має обов'язкові складові своєї діяльності

1) Організаційну (представницькі органи, органи управління, організації членів партії на місцях, прийом у члени).

2) теоретичну (діяльність партії здійснюється на основі програмних і теоретичних документів, які приймаються на з'їздах або форумах).

3) Аналітичну (партія аналізує всі складові своєї діяльності, приводить теорію і практику у відповідність сучасним вимогам, історичного процесу і історичного моменту).

4) Ідеологічну (передбачає розробку ідеологічних постулатів, переклад теоретичних платформ партії на мову, зрозумілу широким масам, доведення її до громадськості).

5) Пропагандистська (поширення ідей та методів діяльності партії через засоби масової інформації).

6) Власне політична (партія прагне брати участь у парламентській діяльності і впливати на законодавство, формування державних органів і здійснення державної політики).

Таким чином, всі названі складові забезпечують її життєдіяльність і впливовість, досягнення поставленої мети.

Хоча політичні партії відомі з часів Стародавньої Греції, виникнення масових партій пов'язано з формуванням пролетаріату та буржуазії. Вперше партія була заснована в Англії (1861 р. - Ліберальне Товариство Реєстрації Виборів); потім - в Німеччині (1863 р. - Загальна Німецька Робітнична Спілка). В XIX ст. Процеси національно-визвольної боротьби привели до формування та створення партій на всіх континентах (більше 1000).

Характерні функції політичних партій

- розробка і обґрунтування програмних цілей класу або великої кількості груп, інтереси яких представляє партія;

- поширення свого впливу на різні соціальні, професійні, вікові верстви громадян;

- вивчення ролі конструктивної опозиції в процесі боротьби за владу, розробка альтернативних програм і законопроектів;

- делегування своїх представників в державні і громадські структури;

- вироблення тактичної лінії щодо інших політичних партій;

- безпосередня участь в державному управлінні;

- налагодження міжнародного співробітництва.

Класовий або соціальний характер партії визначається тим, інтереси якого класу, соціальної групи виражає партія. Існують партії буржуазні, дрібнобуржуазні, робітничі, селянські та ін.

З точки зору ідеологічної спрямованості розрізняють партії революційні, реформістські, консервативні, реакційні.

Революційні партії прагнуть до кардинальних перетворень.

Реформістські - до зміни без революційних потрясінь.

Консервативні - намагаються змінити основні риси сучасності.

Реакційні партії - ставлять за мету відновлення рис попередньої формації.

Партії, в залежності від місця в системі влади, поділяються на владні, правлячі, опозиційні, легальні та нелегальні.

Роль партійних систем в політичному житті суспільства

Партії, виходячи з практичних міркувань в досягненні мети, вступають у взаємодію одна з одною. Таким чином створюються партійні системи, які можна визначити як сукупність відносин між легально діючими політичними партіями, що прагнуть до завоювання, утримання і здійснення влади. В середині партійних систем існують різні залежності між партіями, що називаються партійними угодами, їх принципи впливають із загальних норм, які регулюються політичною системою.

В новітній політичній історії виділяються чотири типи партійних систем: буржуазно-демократичну, фашистську, авторитарну, соціалістичну.

Політичні партії в Україні

Ідейні передумови виникнення партій, що утворюються.

1989 р. - початок відродження багатопартійної системи в Україні. Відбувається активний процес оформлення ліберального, соціал-демократичного, комуністичного, українофільського напрямів. (В перші десятиліття ХХ ст. На Україні діяло близько 20 партій різного класового, політичного та національного спрямування).

Ліберальні ідеї виникли ще в ХІХ ст., основними були чотири напрямки:

- монархічний,
- демократичний,
- земський,
- народницький

Найбільш прогресивні ідеї були висунуті членами Кирило-Мефодіївського братства (М.Костомаровим, В.Білозерським, Д.Пильчиковим), які висловили пропозицію щодо утворення федеративного союзу всіх слов'янських земель на принципах парламентаризму, колективності управління, суверенності народів, забезпечення політичних прав особистості.

З часом ліберальний напрям оформився в політичні партії: Українсько-демократичну (1904 р.) та Українсько-радикальну (1904 р.); вони об'єдналися в Українську демократичну радикальну партію, яка прагнула до всіх верств населення з метою одержання автономії України.

На сучасному етапі принципи лібералізму проголосили:

Ліберально-демократична партія, партія демократичного відродження України, Партія зелених, Соціал-демократична партія та ін.

Соціал-демократичний напрям почав формуватись у XIX ст. (ліве крило Кирило-Мефодіївського братства - Т.Шевченко; Харківсько-Київське товариство - П.Завадський, В.Расвський). Їхні ідеї знайшли відображення у творах М.Драгоманова, І.Франка, Л.Українки, П.Мирного.

На початку XX ст. були створені революційна українська партія (1900 р.); Українська соціал-демократична партія (1905 р.). Соціалісти п'яти партій згодом утворили уряд Центральної Ради (1917-1918 рр.). Зараз лише одна партія (Об'єднана соціал-демократична партія України) виявила прихильність до цих ідей.

Глибоке коріння має український рух (В.Антонович, М.Грушевський). В основі поглядів його прихильників – концепція про самобутність української нації, в історичному розвитку якої провідною була ідея демократизму. Ці ідеї спадково наслідують УРП, Українська національна партія, Українська народно-демократична партія, Українська християнсько-демократична партія та ін.

Значну історію має Соціалістична партія України; партіями інтелектуальної еліти можуть розглядатись партія демократичного відродження України (ПДВУ) та демократична партія України (ДПУ).

Українська селянсько-демократична партія складається переважно з аграріїв, орендарів та фермерів.

Кооператори широко представлені в Народній партії України.

Прихильники християнської ідеї об'єдналися в Українську християнсько-демократичну партію.

Таким чином, партії виражають інтереси різних верств населення і сприяють формуванню плюралізму в суспільстві, визначенню і вибору мети.

Програмні цілі нових партій

Всі партії ставлять питання про суверенітет України. Прихильники абсолютної незалежності єдині в своїй кінцевій меті, але розходяться в поглядах на шляхи її здійснення.

Так, республіканська, демократична, соціал-демократична, християнсько-демократична партії роблять ставку на парламентські форми

Народно-демократична, селянсько-демократична партія, ліберально-демократична партія, партія демократичного відродження України залишаються прихильниками збереження зв'язків з іншими державами колишнього Союзу.

Демократична партія України проголошує своїм ідеалом свободу, справедливість і народовладдя.

Об'єднана соціал-демократична партія - утвердження демократичного соціалізму з гарантованим законом, рівністю прав і можливостей, максимальною соціальною захищеністю для кожного.

Українська республіканська партія затверджує абсолютну цінність життя, свободи людини і нації, гарантією яких є парламентська республіка з свободою економічної діяльності.

Таким чином, програми партій в цілому схожі, суттєвих змін майже немає; в сучасній політичній боротьбі властиві тенденції як доцентрові, так і відцентрові.

Лекція № 12.

Правова держава і демократія

План

1. Значення терміну «демократія».
2. Історія демократичного ладу.
3. Сучасні концепції та соціально-політичні ознаки демократії.
4. Прояви демократії.
5. Демократія як необхідний чинник правової держави.

Література

1. *Бойко О. Д., Горбатенко В. П., Денисюк С. Г., Зеленько Г. І., Коваленко А. О., Корнієнко А. О.* Прикладна політологія: навч. посіб. / В. П. Горбатенко (ред.). – К. : Академія, 2008. – 472 с. – (Серія «Альма-матер»). – Бібліогр.: в кінці розд..
2. *Гелей С. Д., Рутар С. М.* Політологія: навч. посіб. – 7-ме вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 415 с. – Бібліогр.: с. 414–415.
3. *Антоненко В. Г., Бабкін В. Д., Бабкіна О. В., Бебик В. М., Головатий М. Ф., Горбатенко В. П.* Політологія: підручник / О. В. Бабкіна (ред.), В. П. Горбатенко (ред.). – 3-тє вид., перероб., доп. – К. : Академія, 2008. – 567 с. – (Серія «Альма-матер»).
4. *Вегеш М. М., Остапєць Ю. О., Бондар В. Л., Буркало В. В., Зан М. П.* Політологія: підручник / М. М. Вєгеш (ред.). – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К. : Знання, 2008. – 384 с. – (Серія «Вища освіта ХХ століття»). – З додатком CDR980.
5. *Мальцева О. В.* Політологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. В. Мальцева, Г. М. Марінова ; М-во освіти і науки України, Приазов. держ. техн. ун-т. - Маріуполь : ПДТУ, 2015. - 159 с.
6. Політична енциклопедія / ред. кол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К., 2012.

7. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М.П.Требіна. – К.; Вид-во «Право», 2015.
8. Політологія: підручник / В.Ф.Цвих, О.В.Батрименко, В.П.Горбатенко та ін.; за заг. ред. В.Ф.Цвиха, О.В.Батрименка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010.

Демократія виступає політичним ідеалом рівної, вільної участі всіх громадян у керівництві суспільними справами, у тому числі і контролю за використанням ресурсів і сили держави. Справа полягає у тому, як ближче наблизиться до цього ідеалу, адже в новому столітті зафіксовано непоодинокі випадки при політичній байдужості та незацікавленості громадян у нормальних політичних процесах багатьох країн, коли відбувається обмеження демократії.

Демократія (грец. – народовладдя) – багатозначний термін політичних, правових, управлінських наук, який означає таку форму державного устрою, при якому здійснюється правління всього населення в інтересах більшості. Найбільш поширене визначення демократії — це народовладдя на засадах визнання народу джерелом і носієм влади з прагненням забезпечити справедливість, рівність, добробут всього народу.

Вперше у відомій нам історії людства демократичний лад був запроваджений у Елладі в Афінах за часів правління відомого політичного керівника, мислителя і правника Солона (VII ст. до н. е.) та розвивався з перервою під час правління тирана Пізістрата, який узурпував владу після Солона, вже при новому демократичному правителі Клісфені (кін. VI ст. до н.е.).

Демократія реалізувалась у "представницькому уряді" — Раді п'ятисот. Сам термін "демократія" почав уживатися для позначення форми державного устрою, що існувала в Афінах, близько середини V ст. до н.е.

Спочатку використовувалось словосполучення "ісономія " (рівність усіх перед законом) та споріднене з ним "ісегорія "(рівне для всіх громадян право виступати у народних зборах та віддавати свій голос), "ісократія "(рівновладдя). Демократія відповідала духу соціально-політичного устрою невеличких держав - міст (полісів), які нараховували декілька десятків тисяч вільних громадян, зацікавлених у самоврядуванні.

Античні політичні мислителі (Платон, Аристотель, Геродот) розглядали демократію як такий порядок полісного устрою, за яким всю повноту прав мають не всі, а тільки вільні та рівні громадяни. Цінність колективної мудрості народних зборів полягала в тому, що різні люди доповнюють один одного, всі разом вони розглядають суспільну проблему з різних боків та пропонують рішення, яке задовольняє майже всіх, принаймні багатьох. У демократичній державі розум політика не можна відривати від розуму, втіленого у традиціях і звичаях народу, яким керує політик. Народна думка повинна сприйматися ним як норма в політиці, бо практичний досвід громадян включає в себе досвід та звичаї, що реально нормують та орієнтують діяльність суспільства.

В епоху Середньовіччя питання демократії стали майже-забутими, бо головна політична дилема полягала у змаганнях за зверхність папської чи королівської влади, Церкви та монархії. І хоча було зафіксовано непоодинокі випадки обрання монархів (наприклад, вибори Людвіга Баварського у 1323 році, які римський папа Іван XXII оголосив їх недійсними) монархічний устрій вважався найбільш доцільнішим. Навіть відомий поет, співак свободи, який брав участь у суперечці між папською та королівською владою, Дайте написав політичний твір "Про монархію", у якому доводив необхідність монархії для людського добробуту.

Демократичні засади державного врядування Нового часу були значно ширші від демократичних свобод античної республіки, що була заснована на рабовласницькому способі виробництва і життя, відтепер було проголошено формальне право кожного брати участь в управлінні державою, це вже не привілеї окремих громадян, бо за часів античності метеки (переселенці, що вважались напівгромадянами) були істотно обмежені у правах, тоді як раби ніяких прав взагалі не мали.

Концепція ліберальної демократії Дж. Мілля стала інтелектуальним мостом між індивідуалізмом, ригоризмом революційної доби часів Олівера Кромвеля у Великій Британії та визнанням реальності й цінності повсякденних громадських інтересів. Положення лібералізму допомогли збереженню політичних і громадських свобод, які втілював собою індивідуалізм, пристосуванню їх до нових змін індустріалізму з колективним характером праці. Визнаючи політичну свободу у сучасній політичній культурі, лібералізм намагався органічно поєднати свободу та рівність.

Зауважимо, однак, що ліберальна ідеологія не є тотожна демократії, бо вона обмежувала участь в управлінні суспільством і мала на меті приборкати небезпечні верстви (плебс) у їх руйнівних намірах.

Сучасні концепції демократії доволі строкаті. Вони включають у себе вищезгадану ліберальну концепцію, колективістську, ціннісну, плюралістичну теорії та різняться одна від одної, однак, спільним для будь-якої концепції є визнання самоцінності народовладдя, розуміння того, що народ є центром політичного життя, носієм влади, що слід долати його відчуження від реального владного механізму.

Соціально-політичними ознаками демократії ми вважаємо наступне:

- закріплення народовладдя як форми політичного правління на конституційному, законодавчому рівні та створення механізмів його реалізації;

- право всіх громадян на участь у формуванні органів державного управління, яке реалізується через систему демократичних виборів та інших демократичних процедур;

- здійснення владних функцій народом прямо (безпосередньо) або через представницькі органи;

- контроль за здійсненням влади, яка виступає від імені народу чи за його дорученням;

- реальний вплив народу на прийняття рішення щодо управління головними сферами суспільного життя;

- чіткі демократичні процедури обрання і зміни органів державного управління;

- відповідність владних структур та політичних процесів інтересам народу, його менталітету, традиціям і звичаям.

В сучасному суспільстві демократія виступає у декількох "іпостасях": партійної, парламентської, управлінської, державної, виробничої демократії тощо. Демократія виявляє своє буття не тільки формою урядування, а і способом життя, підходом до прийняття рішень, антиподом тоталітаризму.

Розглянемо вищевказані прояви демократії.

Соціальна демократія передбачає органічний зв'язок громадянського суспільства з владними державними структурами та різними формами самоврядування, у яких забезпечена постійна дієва участь соціуму (народу). Вона у соціальному аспекті означає: децентралізацію адміністративного управління, функціонування мережі

корпоративних форм спільних дій, активізацію форм самоврядування та роботи місцевих, муніципальних органів, поширення соціального партнерства міждержавними, профспілковими організаціями та громадянами.

Парламентська демократія означає таку форму організації структури і роботи парламенту (представницького органу народної влади), завдячуючи якій забезпечена постійна участь як більшості, так і меншості у здійсненні його законодавчих функцій. Налагодження парламентської демократії є вкрай важливим для України, бо через відсутність законів про опозицію (Проект Закону „Про опозицію" знаходився у епіцентрі парламентської боротьби у поточному 2007 році) та неусталеність норм і процедур утворення більшості відбувався і продовжується перманентний політичний конфлікт всередині Верховної влади України. Непрозорість утворення більшості у Верховній Раді та її корозія демонструють низький рівень парламентської демократії в Україні.

Важливим є також визнання демократичних процедур при здійсненні виступів депутатів, при прийнятті рішень, правове та інформаційне забезпечення свободи слова (виступів) народних депутатів. Реальна парламентська демократія деформується чварами, аморальними діями, блокуванням роботи Верховної Ради, навіть бійками між народними депутатами, що знижує не тільки ефективність роботи, але і політичний авторитет вищого законодавчого органа.

Партійна демократія виходить з того, що у політичній партії має бути створена атмосфера вільного обговорення будь-якої партійно-політичної проблеми, що колегіально розробляються програми і рішення, партією керують колегіальні органи - центральний комітет, колегії та комітети. Партія демократичного штабу намагається уникнути вождізму і,

як висловився один з лідерів більшовистської партії у 30-х роках ХХ століття Риков, стосовно намагань Й. Сталіна узурпувати ще й партійну владу: "Ніхто не має права виступати від імені партії". Непоганим прикладом справжньої внутрішньопартійної демократії стало обрання (!) на партійні посади 2 тисяч партійних функціонерів нещодавно утвореної Демократичної партії Італії трьома мільйонами учасниками партійних виборів.

Водночас партійна демократія пов'язана з внутрішньопартійною дисципліною – після прийняття рішення та демократичного обговорення нагальних політичних чи етичних проблем - воно має виконуватись усіма членами партії.

Демократія як стиль життя означає, що у будь-якій суспільній сфері та у приватному житті завжди має залишатись місце свободі вибору, свободі дій, обговоренню важливих проблем суспільного життя, тим самим вона запобігає як централізму та тоталітаризму, з одного боку, так з іншого боку - децентралізації та анархії (безвладдю). Демократія також протистоїть у цьому сенсі охлократії — незагнужданій владі натовпу, стосовно якої російський мислитель В. Розанов горесно радив молодому товаришу: "Тікай від натовпу („Беги толпы" у оригіналі)". Цікаво, що навіть англійський письменник-фантаст Г. Уеллс на початку ХХ століття серед небезпек людства у майбутньому вбачав "надмірну демократію", загнуждувати яку має "Всесвітній уряд".

Значущою проблемою демократії є співвідношення свободи та рівності як різних політичних цінностей, реальне втілення котрих відбувається у відповідних інститутах демократії - прямої та представницької. Остання тепер є найбільш поширеною у вигляді демократичної держави з її верховною владою, котра не повинна

поширюватись на невід'ємні соціально-політичні права особистості. Ще Томас Гоббс вказував, що навіть сильна монархічна держава не має втручатись у приватне життя людей.

Гарантією прав особистості в такій державі є розподіл повноважень гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової, децентралізація влади у всіх сферах, по вертикалі та по горизонталі. При цьому захист прав громадян бере на себе не тільки держава з формальним проголошенням їх у конституціях та Біллях про права, а і демократичні громадські та політичні асоціації. Вони стають посередником між центральною владою та різними прошарками суспільства.

В сучасних умовах ідея влади народу як носія загальної політичної волі, як джерела влади, а отже - суверена, увійшла у засади суспільного устрою та суспільну свідомість. Водночас залишається не вирішеною проблема «народ – чернь», яку актуалізували іспанські діячі культури та філософи - Хуан Рамон Шменес, Ортега і Гассет перед початком громадянської війни 30-х років ХХ ст. у Іспанії. Малось на увазі, що народ — це не всі збіднілі, знедолені, це люди з певним рівнем політичної свідомості, культури, взаємоповаги, здатності нести тягар влади більшості. Тільки останні мають морально-політичне право на політичне правління.

В умовах нинішнього етапу розвитку громадянського суспільства і механізму демократії виникає ще одна проблема - забезпечення реального народовладдя та запобігання маніпуляцій з боку владних структур на спроможність громади виражати та реалізувати "загальну політичну волю". Відомо, що прихід до влади фашистської партії на чолі з А. Гітлером відбувся начебто за умов народної участі - на виборах за що політичну силу проголосувало більше 90 % виборців. Тепер стало зрозуміло, що народом вельми вдало маніпулювали. Деякі науковці (Р. Гриффін) слушно

зауважують щодо наявності механізму маніпулювання свідомістю громадян як засобами політичної релігії", так і "політичного менеджменту", в результаті чого стає можливим відродження тоталітаризму через так званий "палігенезис", тобто відродження у нових соціально-політичних умовах.

Народ, від якого і має походити державно-організована влада, не є гомогенним суб'єктом, що наділений політичною волею та свідомістю. Вія постає таким тільки через єдність розмаїття дій громадян, щоб це розмаїття дій (комунікацій) було спрямованим на справжню реалізацію демократії. На наш погляд, неоднорідність народу (не гомогенність) має бути представлена у відповідних органах влади. В українському парламенті 2-го скликання серед парламентарів ще були вчені, лікарі, військовослужбовці, але у Верховній Раді України 5-го скликання вже не було представлено багато кого з мільйонних верств населення — це пенсіонери, студенти, вчителі, військовослужбовці, лікарі, селяни, шахтарі (перший з шахтарів був введений у Раду за списками Партії регіонів у січні 2007 р.).

У цьому контексті стає зрозумілим теза німецького політичного мислителя сучасності Юргена Хабермаса, який пропонує доповнити діючі парламентські установи інститутами, котрі піддавали б виконавчу владу, включаючи органи правосуддя, посиленому "народному тиску" (демократичному цивільному контролю) з боку політично свідомої громадськості. Такими інститутами мають стати некеровані адміністративною владою асоціації, тобто вільні об'єднання громадян, самодіяльні, самоврядні народні організації. Таким чином, демократія стає нерозривно пов'язаною з громадянським суспільством і відповідно тільки там має шанси реалізуватись.

Складність феномену демократії та множинність форм її здійснення у конкретних суспільствах привели до створення декількох концепцій демократії.

Концепція колективної демократії Ж.-Ж. Руссо виходить з того, що правління має належати народові як суцільній масі, у якій "розчинено" індивіда, бо більше важать та мають суттєве значення для демократії, права всього народу (більшості), а не індивідуальні права та свободи конкретної людини.

Концепція представницької демократії заснована на передачі безпосередньої влади народним представникам — парламентарям, які від імені та за дорученням народу здійснюють керівництво суспільством. Річ у тому, і це визнавав Ж.-Ж. Руссо, ярий поборник безпосередньої демократії, що реально надати можливість правити десяткам мільйонів людей технічно неможливо. Більшість сучасних демократій є представницькими, але ми маємо намір піддати її критиці, якої майже немає у більшості підручників в Україні.

Концепція плюралістичної демократії робить наголос на тому, що демократія проявляється по-різному у кожній із суспільних сфер: політичній, економічній, науковій, соціальній тощо. Тому слід звернутись до ідей Аристотеля у "Політиці" стосовно різновидів демократії. У цього політичного мислителя тип демократії залежить від того, чим керується народовладдя (можна сказати, який у неї вищий закон). Якщо це „закон“, то така демократія "найбільш стерпна форма з усіх гірших форм політичного правління". Значно більш гіршими різновидами демократії є ті, що керуються натовпом, "демагогами", тобто у яких законом виступає воля чи свавілля.

Ще однією проблемою демократії є співвідношення в ній національного та загальнолюдського (інтернаціонального) компоненту. М. Мірошніченко слушно зауважує, що в Україні завжди існували моральні (вимоги здорового глузду і справедливості) та правові чинники (звичаєве право) для обмеження самовладдя – Віче, громади, комуни тощо. Тому український монархізм був завжди обмежений, а потяг народу до самоврядування нездоланний, тобто демократія українського народу має глибоке історичне національно-культурне підґрунтя.

Таким чином, демократія – політичне народовладдя – є складним соціально-політичним феноменом, який своєрідно проявляється у всіх сферах суспільного життя на основі визнання народної волі або більшості населення даної держави первинною і яка має бути покладена у джерела влади.

Лекція № 13.

Політична культура громадян в демократичній державі

План

1. Значення терміну «культура».
2. Феномен політичної культури.
3. Історія вивчення прояву культури в політиці.
4. Різновиди політичної культури.

Література

1. *Вегеш М. М., Остапець Ю. О., Бондар В. Л., Буркало В. В., Зан М. П.* Політологія: підручник / М. М. Вегеш (ред.). – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К.: Знання, 2008. – 384 с. – (Серія «Вища освіта ХХ століття»). – 3 додатком CDR980.
2. *Мальцева О. В.* Політологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. В. Мальцева, Г. М. Марінова ; М-во освіти і науки України, Приазов. держ. техн. ун-т. - Маріуполь : ПДТУ, 2015. - 159 с.
3. Політична енциклопедія / ред. кол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К., 2012.
4. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М.П.Требіна. – К.: Вид-во «Право», 2015.
5. Політологія: підручник / В.Ф.Цвих, О.В.Батрименко, В.П.Горбатенко та ін.; за заг. ред. В.Ф.Цвиха, О.В.Батрименка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010.
6. *Цюрупа М.В., Ясинська В.С.* Основи сучасної політології. – К.: КДАВТ, 2009.
7. *Шляхтун П.П.* Політологія: історія та теорія: підручник / П.П. Шляхтун. – К.: Центр учбової літератури, 2010.
8. *Логвіна В. Л., Кошель О. М.* Політологія: навч. посібник для студ. вищих закл. освіти / Кам'янець-Подільський національний ун-т; Подільський держ. аграрно-технічний ун-т. – 2-ге вид., переробл. і

доп. – Кам'янець-Подільський, 2008. – 304 с. – Бібліогр.: с. 298–303.

Проблема культури у найбільш широкому її розумінні - як особливої сторони перетворюючої людської діяльності на високих зразкових засадах і попередніх досягненнях спільноти - все частіше розглядається однією із домінант розвитку всієї цивілізації, недарма перший рік нового XXI століття ООН оголосило роком "культури миру". Феномен культури почав останнім часом аналізуватись як чинник, що сприяє збереженню людства.

Слушною є думка, що не тільки кліматичні зміни, глобальний тероризм, поширення ядерної зброї, а і криза духовної культури стають основною загрозою виживання людства.

Слово "культура" має давнє походження і означає дослівно у перекладі з латини (culture - оброблений, вирощений) таке явище, що пов'язано із набуттям знань та досвіду. У цей термін (визначень культури декілька десятків) зазвичай вкладався не тільки духовний, але і практичний смисл, а предмет, до якого міг бути застосований предикат "культурний", означав певну міру "олюдності", "досконалості" предметів, відносин, явищ духовного життя. Таким чином, культура є універсальною стороною суспільного життя, завдячуючи якій можлива реальна дихотомія, протиставлення "культурний-некультурний", зокрема у політичній сфері.

У структурі загальної культури значне місце займає політична культура (цей термін увів у науковий обіг німецький просвітник І. Гердер, а у політичну науку його запровадив американський політолог Г. Алмонд), яка дозволяє не тільки орієнтуватись у таємницях політичного дійства, але і бути активною особою в політичних відносинах, причому адекватно розуміти розрив між високою оцінкою своєї участі в політиці та низьким

рівнем реального впливу на неї, на слушну думку Г. Алмонда та С. Верби. Вони слушно зауважували, що сучасна громадянська культура — це змішана політична культура, що вимагає звертатись до її рівнів, типів, форм прояву для розуміння сутності людського фактору у політиці.

У непрості часи випробувань демократії та народовладдя в Україні у зв'язку з політичним конфліктом між різними гілками влади 2007 року Президент України В. Ющенко наголосив на важливості "нової політичної культури" - культури виваженого, відповідального, конструктивного діалогу різних політичних сил, які виступають від імені народу. На теренах України проблемами політичної культури переймалися такі дослідники, як В.С Ясинська, А.С. Пазенок, Т. Беез та інші, що доводили, що стабільність демократії залежить від ступеня розвиненості політичної культури, хоча цей взаємозв'язок не однозначний.

Аналітики широкого спектру країн Східної Європи, Східної Азії, Латинської Америки у 90-х роках ХХ століття, за свідченням Р. Інглхарта (Inglhart), дійшли висновку, що для демократизації країни недостатньо прийняття демократичної конституції. Слід зважати на взаємодію економічних та культурних факторів: економічний розвиток сприяє культурним змінам, які зміцнюють демократію, розвивають міжособистісну довіру, терпимість, сприяє також затвердженню "пост-матеріальних" цінностей, серед яких важливе місце відводиться "самореалізації" особистості та участі у прийнятті політичних рішень.

Складність феномену політичної культури полягає у тому, що вона не зводиться до простої складової елементів мислення і поведінки в царині політики, не редукується зі стану підйому чи кризи загальної культури, тобто не впливає безпосередньо з рівня загальної культури суспільства - не дарма інтелектуали Європи дивувались, як міг прижитись фашизм з його

примітивною політичною культурою на ґрунті німецького суспільства з традиціями духовних висот Вагнера, Гете, Гейне, Гегеля.

Динамічний стан політичної культури визначається конкретними умовами функціонування політичної сфери певної держави, зокрема політичним режимом здійснення влади. З одного боку, політичний режим нормально функціонує за умов відповідності його характеристик домінуючій політичній культурі, а з іншого – політична культура правлячих партій, еліт та лідерів обґрунтовує для себе та інших доцільність функціонування саме такого владного режиму у даному соціокультурному середовищі.

У реальному суспільному житті та поведінці окремої людини, утому числі і керівника, культурі відведена надзвичайна роль: так, ще на початку ХХ століття марксистський політичний мислитель і практик В. Ульянов-Ленін доречно вказував, що „закріпленим можна вважати лише те, що увійшло у культуру, у побут, у звичку”.

Загальнотеоретичні уявлення щодо змісту родового поняття „культура” у контексті аналізу змісту поняття „політична культура” дають змогу сформулювати наступні положення:

- поняття культури фіксує принципову якісну відмінність людських форм діяльності від біологічних форм, хоча б навіть досконалих способів життя;

- культура постає сукупністю історично-конкретних способів життєдіяльності в межах певної історичної епохи, тому є можливість виділити первісну, античну, середньовічну, модерну, новітню культуру, можливо і культуру ХХІ століття;

- у змісті культури виділяються особливості свідомості, поведінки, діяльності, комунікації у різних сферах життя, що дозволяє стверджувати

щодо існування культури побуту, спілкування, наукових досліджень, творчості, політичної поведінки, культури керівної діяльності, "культури миру", "культури ведення збройної боротьби" тощо;

- культура є система цінностей, які носять неперехідний, навіть можна сказати, абсолютний характер. Стосовно цього аспекту культури влучно висловився О. де Бальзак словами одного з головних героїв „Шагреневої шкіри”, який зауважив своєму опонентові: „Вам належить пройти останню ступінь навчання, тобто, засвоїти правила культурної поведінки, щоб стати повною мірою пристойною людиною.”

- культура виступає не лише ступенем досконалості людської діяльності у будь-якій сфері, але і має ступінь соціальної легітимації, визнання суспільством саме таких форм поведінки. Тому культурним у суспільстві вважається не саме досконале, а прийняте як таке. З цієї точки зору можна зрозуміти дослідника первісної культури Є. Тайлора, який описував представників племен, що займались канібалізмом і при цьому були гостинними, миролюбними, приязними до інших народів.

Культурологічний підхід до соціальних наук, запропонований у XVIII столітті німецьким мислителем-просвітником Й. Гердером, став плідним у аналізі особливо складних соціальних явищ, до яких відноситься управління та політика. У подальшому, вже в XIX столітті культурологічний підхід до проблем політики, політичної влади вдало застосував інший німецький мислитель Фр. Ніцше, у якого більшість проявів соціального - держава, політика, право і законодавство є лише інструментарій культури, яка, у свою чергу, виступає проявом космічної за масштабом боротьби різноспрямованих сил і воль у людській історії. Найвищу (скоріш за все індивідуальну, а не суспільну) культурно-політичну цінність складає вимога якомога більшої кількості влади, яку

людина у змозі засвоїти. Така властивість надана не багатьом, а лише видатним (дійсно "культурним") особистостям, для яких боротьба за владу складає єдиний смисл життя і виправдання того, що відбувається у світі. У ХХ столітті американські політологи Г. Алмонд та С. Верба у розвитку політичної культури вбачали запоруку успішного стабільного розвитку демократії. Хоча вищий рівень розвитку політичної культури — активістський - вони вважали ідеалом, все одно різні рівні культури більш повно відображають строкатість політичного буття та утримують його в прийнятних рамках.

Політична культура нами розуміється як вельми специфічна складова загальнолюдської культури.

У історії політологічної думки склались неоднозначні оцінки смислу та суспільної ціннісної ролі політичної культури. Так, Платон у діалозі „Протагор” зауважував, що навчитись політичній мудрості, мистецтву державного управління, тобто засвоїти політичну культуру здійснення влади народів неможливо, бо це вища сфера ідеального, яка є недоступною для демосу (народу) і це не дивно, бо всю політику Платон визначав як „царське мистецтво”, а демократію вважав спотвореною формою врядування. У Платона навіть тиранія могла відповідати культурі, бо могла базуватись на суспільній згоді та законах.

Ж.-Ж. Руссо, напроти, виступав за залучення народу до здобутків політичної культури, адже народ на своїх зборах (основна форма народовладдя) приймав принципи владні рішення, на зміст яких проектувався відповідний високий чи низький рівень культури народу. Мислитель зважав на притаманний народів „інстинкт” відрізнєння доброго, справжнього від спотвореного у політиці.

Г. Спенсер вважав, у свою чергу, що політична культура народу має неперевершене значення і невиправдана провина політичного керівника — не зважати на дійсний рівень політичної культури мас. У далекій історії, коли народ Афін замість мудреця Солона обрав своїм керманичем диктатора Пізістрата, тоді й проявився розрив між рівнями політичної культури вождів і мас.

М. Вебер виокремлював у політичній культурі серед інших складових ще і морально-емоційний чинник, а політична етика у нього виступає важливішим елементом політичної культури. У першій він спеціально виділяв моральну відповідальність за прийняті рішення та вміння передбачити наслідки своїх дій. Вкажемо, що і раніше політичні мислителі (Ш.-Л. Монтеск'є) звертались до такої складової політичного життя як політичні почуття, які входять до оціночної складової культури.

Сучасні американські політичні дослідники виділяють у структурі політичної культури нові елементи — індивідуальні позиції та орієнтири у політичному житті (Г. Алмонд), або кодекс політичної поведінки людини (Д.Пол).

Водночас теперішні політологи Німеччини, піддаючи критиці досягнення вчених США, вказували, що при дослідженні змісту сучасної політичної культури слід зосередитись на нормативних елементах політичної культури - це належне розуміння демократії, достатній рівень політичної свідомості, активності, демократизації суспільства (П. Рейхель). Натомість К. Рохе виділяє у політичній культурі політичний спосіб життя та політичний образ світу.

Польські політологи звернули увагу на функціональні аспекти політичної культури, на участь громадян (шляхти) в політичному житті

через діяльність політичних інститутів, систему політичного та судового права (Й. Семенський).

Характерним виразом шляхетської політичної культури стали: шляхетська демократія та пов'язані з нею цінності – свобода і політична рівність, вільна участь у роботі парламентських інституцій та свобода політичної критики.

У другій половині ХХ століття вчені акцентують увагу на діалозі різних культур, особливо культур різних цивілізацій та закритих і "вільних" суспільств.

У сучасній політичній науці концептуальне осмислення політичної культури, як різновиду загальної духовної культури, розпочалось з середини 50-х років ХХ століття, завдячуючи роботам американських політологів –теоретиків політичної культури і продовжується в роботах західних політологів Г. Алмонда, С. Верби, Л.Пая, Дж. Пауелла та інших дослідників. У працях цих авторів ставилось питання про необхідність вивчення специфічної області суспільних явищ, що належать одночасно до сфери політики і сфери культури – політичної культури різних соціальних суб'єктів.

Таким чином, в історії осмислення феномену політичної культури впродовж останніх десятиріч склались такі підходи:

1. Традиційний підхід, запропонований американськими вченими, який пов'язаний з першими дослідженнями політичної культури, що обмежували об'єкт дослідження (культури) виключно суб'єктивними компонентами — сукупністю політичних установок, оцінок, стереотипів мислення, усвідомлень належних людині чи групі стосовно певної політичної системи.

2. Більш широкий підхід пропонував включати до змісту політичної культури поряд з політичною свідомістю і особливості, стандарти, схеми політичної поведінки людей, а культура ставала фактором діяльності та політичної залученості пересічних громадян до питань влади.

3. Існує і третій підхід, у якому політична культура розглядається як суб'єктивно-об'єктивний феномен, що додає до структури культури, у якій є елементи політичної свідомості і політичної поведінки (суб'єктивні елементи), ще характер та способи реального функціонування політичних інститутів і політичної системи в цілому, тим самим ви водячи політичну культуру у сферу об'єктивних феноменів політичного життя.

4. Суб'єктивно - психологічний підхід, який акцентував увагу дослідників на аналіз індивідуальних психологічних орієнтацій суб'єктів – носіїв політичної культури, що спрямовані саме на політичне у різнобічній діяльності та поведінці видатних особистостей;

5. Ототожнення політичної культури з ідеологіями та іншими формами політичної свідомості, в результаті чого ігнорувалась незмінна складова духовної культури людства в галузі політики – політичні ідеали, цінності та традиції врядування загальних справ у державі. Культура втрачала у своєму змісті усталені соціоморальні цінності, норми, ідеали.

З огляду на вищезазначене зробимо висновок, що політична культура має декілька різновидів - культура влади, культура пересічного громадянина, культура політичної еліти, культура керівника тощо.

Політична культура має суттєві нерозривні зв'язки з політикою, бо вона постійно впливає на характер і способи здійснення політики.

Місце політичної культури у політичній системі визначається тим, що стабільність і життєздатність будь-якої політичної системи залежить

від ступеня відповідності її історично перехідних цінностей цінностям політичної культури народу, суспільства у цілому, а не тільки уявленням про належне правлячої верхівки. Тому для формування демократичної політичної системи, яка є ідеалом для сучасної України, важливим є становлення демократичної політичної культури.

Загальнотеоретичні прийняті уявлення про політичну культуру суспільства базуються на наступних підходах.

По-перше, політична культура охоплює всі сторони політики і політичної діяльності, ставлення до політичного режиму країни, соціально-економічних і політичних порядків, бо будь-який вчинок у царині політики може бути високого рівня цивілізованості, досконалості, тобто, високої політичної культури і навпаки, стати проявом варварства, невігластва, безкультурності.

По-друге, політичну культуру характеризують системна сукупність знань, навичок, вмінь, широкого не зашореного світогляду, більш-менш досконалих діянь у царині політики та влади. Одним із головних елементів тут виступає гуманний світогляд, толерантне ставлення до думок інших, розуміння необхідності існування ідеологічного плюралізму у сучасному суспільстві. Недарма мовиться про те, що сучасна політична культура – це культура діалогу, продуктивної співпраці.

По-третє, політична культура нерозривно пов'язана з простором загальнонаціональної та світової культури, у межах якого люди формують свій світогляд, навички участі у політичних процесах, практичний досвід, виходячи з того, що політика – одна з важливіших публічних сфер суспільного життя. Аристотель напряду пов'язував соціальний розвиток людини грецького полісу з її участю у суспільних справах. Так, політичні

аналітики відмічають, що у демократичних країнах Європи склалась і демократична традиційна політична культура.

По-четверте, політична культура, у якій домінують науковий світогляд, свідоме ставлення до політичних процесів, цілеспрямоване політичне дійство, не зводиться до компонентів, які можна охарактеризувати як „розумний, раціональний”, бо у структурі політичної культури завжди присутні несвідомі архетипи, які проявляються як „колективне несвідоме нації”. Цим можна пояснити, наприклад, тяжіння російської політичної культури до монархізму. Саме тому типологія культури, запропонована Г. Алмондом та С. Вербою, може стати недостатньою для прогнозування майбутніх проявів політичної культури мас, у якій непередбачуваність, невизначеність, не запрограмованість політичної поведінки стануть домінуючим елементом. Вчені, як правило, не високо оцінюють несвідомі моменти у політичній культурі, побоюючись їх "темних", руйнівних складових, однак вони не можуть бути вилучені.

По-п'яте, системоутворюючі чинники культури, як правило, пов'язані з історичною пам'яттю, культурними кодами, культурними архетипами, тобто із спадковими моментами людського життя. Водночас не слід недооцінювати реальності сучасного глобалізованого світу, який модифікує національні культури в єдиний всесвітній культурний простір з модерним рівнем політичної культури. Можна стверджувати, що світова політична культура не є, а має стати культурою не насильства, толерантності, терпимості.

Таким чином, політична культура є специфічною складовою духовної культури людства, пов'язаною із активною включеністю людини у мир політичних відносин. Водночас ці складові визначаються як більш-

менш досконалі, "окультурені" чи навпаки, як прояви "антикультури", що роблять політичні взаємини відносинами непримиренності, ворожнечі, "сну розуму, який народжує чудовиська".

Лекція № 14.

Міжнародно-політичні концепції нового світового порядку

План

1. Міжнародна політика в структурі відносин держав.
2. Особливості сучасної зовнішньополітичної діяльності.
3. Теорії зовнішньої політики.
4. Аналіз проблем світової політики.

Література

1. *Вегеш М. М., Остапець Ю. О., Бондар В. Л., Буркало В. В., Зан М. П.* Політологія: підручник / М. М. Вегеш (ред.). – 3-тє вид., перероб. і доповн. – К.: Знання, 2008. – 384 с. – (Серія «Вища освіта ХХ століття»). – З додатком CDR980.
2. *Мальцева О. В.* Політологія : навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. В. Мальцева, Г. М. Марінова ; М-во освіти і науки України, Приазов. держ. техн. ун-т. - Маріуполь : ПДТУ, 2015. - 159 с.
3. Політична енциклопедія / ред. кол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. – К., 2012.
4. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М.П.Требіна. – К,: Вид-во «Право», 2015.
5. Політологія: підручник / В.Ф.Цвих, О.В.Батрименко, В.П.Горбатенко та ін.; за заг. ред. В.Ф.Цвиха, О.В.Батрименка. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010.
6. *Цюрупа М.В., Ясинська В.С.* Основи сучасної політології. – К.: КДАВТ, 2009.
7. *Шляхтун П.П.* Політологія: історія та теорія: підручник / П.П. Шляхтун. – К.: Центр учбової літератури, 2010.
8. *Логвіна В. Л., Кошель О. М.* Політологія: навч. посібник для студ. вищих закл. освіти / Кам'янець-Подільський національний ун-т; Подільський держ. аграрно-технічний ун-т.

– 2-ге вид., переробл. і доп. – Кам`янець-Подільський, 2008. – 304 с. – Бібліогр.: с. 298–303.

Кожен історичний період актуалізує ту чи іншу галузь політичного знання в залежності від того, які завдання у даний період ставлять перед собою уряди, який обшир політичного регулювання постає перед владою, лідерами, цілими державами, які справи вважаються найбільш актуальними та складними для політичного врегулювання. Звісно, ці проблеми потребують теоретичного опрацювання: осмислення, тлумачення, знайдення засобів переводу у практичну площину.

XX - XXI століття поставили на порядок денний питання нового світового порядку та геополітичного майбутнього людства. Мається на увазі, що єдність світу стає все більш щільною, а політика "виривається" із-за кордонів держави і намагається врегулювати увесь оточуючий соціально - політичний простір. Нерідко буває так, що проблеми міжнародної політики хвилюють людей більше за суто "внутрішні справи". Для України, яка відзначила 10 років повноцінного функціонування Міністерства закордонних справ, проблеми міжнародної політики стають все більш значущими з огляду на необхідність їх впорядкування, приведення у відповідності до стандартів європейської демократичної держави, визначення вектору міжнародного спрямування своєї політики.

Міжнародна політика в структурі відносин держав

Перше питання лекції звернено до тієї особливої сторони політики народів, яка виникла разом із розумінням важливості вирішення для держав не тільки внутрішніх проблем, а й необхідності регулювати свої відносини з державами, близькими і далекими сусідами. Міжнародна політика, на наш погляд, зароджувалась паралельно з намаганнями

рабовласницьких держав вирішування питання взаємовідносин між собою збройною силою. Перші міжнародні Амфіктіоніві угоди стали свідченням на користь вибору політичного врегулювання зовнішніх справ. Згідно Страбону, у найдревнішу Дельфійсько - фермопільську амфіктіонію спочатку входило 12 грецьких полісів, які двічі на рік посилали своїх представників на загальні збори (пілею), де вирішувались складні суперечливі релігійно-політичні питання, приймалися відповідні закони і постанови. Так, за свідченням Фулідіда, представниками полісів було прийнято постанову, яка забороняла встановлення постійних пам'ятників, що присвячувались героям минулих війн, з метою пропаганди років мирного співіснування.

Найбільш загальним визначенням міжнародної (зовнішньої) політики є таке: зовнішня політика - це загальнодержавний курс суспільства у міжнародних справах, який регулює взаємини з іншими державами і міжнародними інституціями, що проводиться державами у відповідності із принципами, нормами, потребами і цілями зовнішньої політики}

Теоретична сторона сучасної зовнішньополітичної діяльності звернена до ґрунтовної наукової розробки засад, принципів, форм і методів здійснення зовнішньої політики. З теоретичної точки зору існують різні концепції та доктрини ведення зовнішньої політики, домінуючою серед яких залишається зовнішня політика "з позиції сили". У далекому вже 1919 році майбутній президент США Франклін Рузвельт, якого не можна було зарахувати до президентів - "яструбів", тобто прибічного воєнно-силового типу розв'язання міжнародних проблем, писав: "Слід прийняти до уваги той факт, що зовнішня політика нашого уряду залежить від того, наскільки

вона сприймається іншими націями з огляду на те, що за нею стоїть збройна і морська сила".

Практичне здійснення зовнішньої політики української держави покладається на Міністерство закордонних справ, а її засади визначені Законом України "Про основні напрямки зовнішньої політики" (1993 р.). Серед владних суб'єктів проблемами зовнішньої політики більш всього переймається Президент України, згідно своїх конституційних повноважень.

Історія міжнародних відносин випробувала значну сукупність дієвих важелів силового впливу одних держав на інших: дипломатичні канали (важелі), економічна допомога чи блокада, фінансово-економічна підтримка чи ембарго на стратегічні товари і ресурси, міжнародне співробітництво в усіх напрямках, загроза застосування сили, інтервенція, розв'язання воєнно-політичного конфлікту, науково-технічне співробітництво тощо.

Звернемось в якості ілюстрації до спектру засобів міжнародної політики Росії у віддаленій для неї Латинській Америці: Російська Федерація здійснює широкомасштабні проекти в цих країнах — між Росією та Венесуелою вже підписано контрактів на 1 мільярд доларів щодо закупки озброєння і готується ще біля 50 "мирних" договорів на мільярди доларів, відновлюються грандіозні проекти з Бразилією стосовно космічних досліджень та створення унікальної космічної обсерваторії у Болівії, розробляються плани будівництва винятково протяжного газопроводу через майже всю Латинську Америку в рамках амбіційного проекту президента Уго Чавеса "Соціалізм XXI століття", підтримуються активні зв'язки зовнішньополітичних відомств.

Вважається, що найстарішою теорією зовнішньої політики є школа "політичного реалізму", зародки окремих її положень можна встановити вже у давньогрецького політичного історика Фукидіда (431 р. до н.е.), у розділах роботи давньокитайського мислителя Сунь Цзи "Мистецтво війни" (V ст. до н.е.). Ці та інші автори вказували, що держава виступає центральним актором, основним гравцем на міжнародній арені, здатним проводити силову політику з метою досягнення власних інтересів. В епоху Відродження Н. Макіавеллі та Т. Гоббс заявили про першозначущість в їх політичних теоріях реального ставлення до зовнішньої політики.

У подальшій політичній історії людства виникають концепції, що звертаються не до реалій політичного життя, а до моральних настанов, згідно з якими має бути „моральна”, тобто добродесна зовнішня політика. Теоретики цього "ідеалістичного" напрямку (Кант, Вудро Вільсон та ін.) вважали, що міжнародні відносини мають будуватись у відповідності із загальнолюдськими етичними принципами справедливості, співробітництва, не насильства, прагнення до миру. Очевидно, що визнання зв'язку зовнішньої політики з правами людини, які можуть порушуватись іншими державами, входить до ріднища ідеалістичного її розуміння. Впливовий часопис "Financial Times" у грудні 2007 року звернувся до питання більш реалістичного ставлення Заходу до політики Росії, від якої вже не слід очікувати кроків по шляху демократизації та дотримання прав людини.

У ХХ столітті Є. Карр та Т. Моргентау піддали різкій критиці ідеалістичне розуміння зовнішньої політики, у якій моральні критерії добра та всезагального блага стоять на першому місці. Вони вважали, оскільки у світі немає вищої влади за владу суверенної держави, то взаємини між ними відбуваються за законами "державного егоїзму",

анархії у світовому порядку та права сильного. Кожна держава, мовляв, дбає лише про власні інтереси, які у міжнародній практиці у текстах договорів оформлені як "національні інтереси", більше того, зустрічаються і вислови "вищі національні інтереси". На цій підставі школа "реалістів" у міжнародній політиці вважає, що тут сила грає провідну роль, до того ж вона розуміється у категоріях військової науки.

Переслідуючи свої національні інтереси на міжнародній арені держави вступають у альянси, союзи, об'єднання і дбають про баланс сил" Але не слід забувати про неспинний динамізм міжнародних відносин, в результаті чого рівновага сил держав на міжнародній арені постійно порушується. Так, спостерігачі змін у міжнародних відносинах регіонального масштабу на Близькому Сході вказують, що активізація діяльності Туреччини, включно з її збройними акціями проти бойовиків Робітничої партії Курдистану на території Іраку з грудня 2007 року, пов'язана з намаганнями нового уряду покінчити з другорядною роллю Туреччини у цьому регіоні, затвердити себе там провідною державою з міцною армією та зайняти 16-им місцем в світі за економічними показниками.

Впродовж останніх десятиріч серед прибічників школи "реалізму" у міжнародній політиці з'явилась нова течія "неореалізму", яка зважає на важливість структурних змін, зв'язків між елементами у системі міжнародних відносин, які обмежують та регулюють державні егоїстичні нахили. М. Каплан вважає, що в міжнародних відносинах існують свої типи політичних систем – суверенні держави зв'язані між собою складною сукупністю зв'язків: політичними, міжнародно-економічними, військовими, геополітичними, культурними тощо. Серед різних правил, які встановлено у системі міжнародних відносин, Каплан виділяє діяльність

держави проти інших акторів, які намагаються домінувати по відношенню до інших частин (елементів) міжнародної системи. Таким чином, неореалізм наголошує не на потужності (силі) окремої держави, а на складі і динаміці міжнародної політично-правової системи.

"Плюралістична" школа у міжнародній політиці намагається уникнути застосування "жорсткої" схеми прибічників реалістичної зовнішньої політики, вказуючи, що акторів у міжнародній політиці значно більше, ніж держав. Це транснаціональні кампанії, міжнародні організації, неурядові організації, ООН, воєнно-політичні альянси, особливо НАТО, та інші. Плюралістична концепція системи зовнішньої політики намагається створити "модель різнорідних акторів", серед яких діючі сили можуть бути зовсім незвичними – екологічна організація "Грінпіс", Міжнародний Комітет Червоного Хреста, бюрократичні елементи у системі органів державної влади.

Марксистська школа зовнішньої політики розглядається нами у контексті марксистської політичної парадигми, для якої характерним є визнання домінуючої ролі матеріальних економічних відносин серед інших. Ці відносини приводять до виходу капіталу за національні кордони, адже у гонитві за збереженням прибутків капітал інтернаціоналізується, підкоряючи зовнішню політику економічним пріоритетам.

Існують і інші теорії зовнішньої політики, зокрема, геополітичні доктрини, які наголошують на ролі географічного фактору при плануванні і здійсненні зовнішньої політики.

Звертаючись до мети зовнішньої політики сучасних держав зауважимо, що вона підрозділяється на загальносвітові, регіональні та національні, конкретні завдання для кожної з держав. Зокрема, для України останніми є делімітація кордонів на суші та на морі з сусідами, особливо з

Росією та Румунією, сприяння вступу до СОТ та у Євросоюз, а у воєнно-політичному відношенні підготовка до вступу у НАТО.

Сучасна політична наука, спираючись на дані інших наук, досліджуючи міжнародні політичні відносини, здійснює комплексний підхід до вивчення міжнародної політики з позицій якомога оптимальнішого використання існуючих можливостей та наявних засобів проникнення у їх таємниці.

Вважається, що міжнародні відносини розрізняються за сферами суспільного життя (економічні, політичні, військово-стратегічні, культурні, ідеологічні), за суб'єктами взаємодії (міжнародні, між економічними інститутами, відносини між неурядовими асоціаціями). Міжнародні відносини розрізняють також за ступенем їх взаємовигідного розвитку (високий, середній, низький). За масштабом розвитку міжнародних відносин їх визначають через такі поняття, як "регіональні", "субрегіональні", "глобальні". Нарешті, з точки зору міри напруженості розрізняють різні стани міжнародних відносин: нестабільності, суперництва, ворожнечі, конфлікту, війни або мирного співіснування, довіри, співробітництва, політичного вирішення проблем на основі цивілізованого узгодження державами своїх інтересів.

В українській політології склалися два концептуальних напрями дослідження і тлумачення сутності міжнародних відносин і міжнародної політики – традиціоналістський та модерністський.

Згідно з першим підходом сутністю міжнародних відносин є багатоаспектна взаємодія держав, а головний засіб її здійснення — політика дипломатії або політика сили. Для багатьох представників традиціоналістського напрямку царина міжнародних відносин є ареною вічного, постійного суперництва їх учасників, зумовлене природною

схильністю країн до насильства та жагою влади. Тому найперше, до чого звертаються дослідники міжнародних відносин, - це проблеми міжнародних конфліктів, їхнє коріння, причини виникнення та шляхи розв'язання, проблеми війни і миру, розвитку мирного співробітництва між країнами та народами.

У другій половині XX століття формується модерністський підхід до розуміння зовнішньої політики, який спирається на математичні методи, на теорію ігор, теорію систем, теорії імовірності тощо. В результаті зовнішня політика постає як взаємодія великої кількості акторів ("велика гра") з не передбачуваними достеменно результатами, з мінливими підходами щодо вирішення міжнародних проблем.

Загальносвітовою метою зовнішньої політики більшості країн світу є всезагальний мир, соціальний прогрес, стабільний і справедливий світовий порядок, економічне зростання, безпека.

Аналіз проблем світової політики з необхідністю виводить мир на чільне місце серед інших загальносвітових політичних завдань людства, а термін "мир" стає у один ряд з такими базовими поняттями як: "політика", "влада", "держава". Його цінність не може бути ні ж чим порівняна і знаходиться, на наш погляд, вище за політичну цінність національної величі, державного престижу, лідерства на міжнародній арені, хоча саме у боротьбі за останні держави вдаються часто-густо до порушення стану миру і безпеки.

Домінуючими типами відносин у сфері міжнародних справ виступають 2 типи - відносини конфронтації та співробітництва. Міжнародні відносини конфронтації між державами здавна вирішувались силою, а саме через війни. Г.Гегель писав з цього приводу: „Між

суверенними державами не може бути третейського судці, тому їх суперечки вирішуються силою, тобто війною".

Особливої гостроти відносини конфронтації зазнали між протилежними соціально-політичними системами і окремими країнами, які були притаманні у минулому ХХ столітті у так званому "біполярному" світі. На одному полюсі світова соціалістична система на чолі з СРСР, на іншому - США та їх західні союзники.

Після завершення другої світової війни у 1945 р. Європа по суті була поділена навпіл – одна частина Європи (Східна) була зайнята чи "окупована" за західною термінологією радянськими військами, а інша (Західна Європа) – англо-американськими військами. Між Заходом і Сходом "впала залізна завіса", як висловився Прем'єр-міністр Великої Британії У. Черчилль. Відносини конфронтації досягли апогею з утворенням "двох Німеччин", "двох Корей", "двох В'єтнамів", двох протипоставлених військових блоків Варшавського Договору та НАТО. Такий конфронтаційний стан відносин здобув назву "холодна війна" і поширився на всю планету. Залишки конфронтаційного мислення ми спостерігаємо у громадян України переважно похилого віку, яке підігривається комуністичною ідеологією, стосовно оцінки воєнно-політичної діяльності блоку НАТО.

Відносини співробітництва між суверенними державами тільки стають більш менш стабільними і стосуються узгодженої міжнародної політики в сфері боротьби з наркобізнесом, торгівлею, міжнародною організованою злочинністю, міжнародним тероризмом, боротьби проти поширення ядерної зброї тощо.

До атрибутів зовнішньої політики, які показують її відмінність від внутрішньої політики, ми відносимо наступне:

По-перше, зовнішня політика у своїй глибинній суті підпорядкована внутрішній політиці та має обслуговувати останню. Самостійність зовнішньої політики тільки видима, глибиною її основою є внутрішньополітичні та економічні інтереси. Водночас заради виправлення стану справ всередині держави останні вдаються до агресивної зовнішньої політики.

По-друге, у формулюванні та плануванні, здійсненні зовнішньої політики більша роль відведена професійним дипломатам та харизматичним особистостям лідерів, недарма зовнішня політика Франції визначалась Талейраном і Рішельє, політика Великої Британії – А. Іденом та У. Черчиллем, В. Молотовим та А. Громико у Радянському Союзі.

Втретє, міжнародна політика керується не внутрішніми установками чи нормами національного законодавства, а принципами, нормами міжнародного права, правилами міжнародної ввічливості – "джентльменськими" домовленостями.

Вчетверте, міжнародна політика часто балансує на межі застосування збройної сили (армії) чи інших "силових аргументів", тоді як внутрішня здебільшого "мирна".

Вп'яте, у міжнародній політиці все більше значення відводиться колективним органам, особливо ООН, воєнно-політичним альянсам - раніше Варшавському Договору, відтепер НАТО та регіональним об'єднанням.

Таким чином, зовнішня (міжнародна) політика є видом регулятивної діяльності держав, спрямованих на забезпечення належних міжнародних умов досягнення національних інтересів шляхом координації цієї діяльності з інтересами інших країн.

Лекція № 15.

Зміни політичної сфери в умовах глобалізації

План

1. Сутність процесу глобалізації.
2. Сучасний стан розгортання глобалізаційних процесів.
3. Значення терміну «глобалістика».
4. Функції глобалістики.

Література

1. Власов В. І. Глобалістика: історія, теорія : монографія у 2-х т.; Т. 1. Історичні аспекти науки глобалістики. – Вінниця: Нілан-ЛТД, 2012. – 570 с.
2. Пашков, С. О. Глобалізація та її вплив на галузеву структуру світової економіки [Текст] / С. О. Пашков. // Зовнішня торгівля : право та економіка. – 2009. – № 5. – С. 36–41.
3. Красовська, О. Ю. Роль освіти в сучасних глобальних умовах [Текст] / О. Ю. Красовська. // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2011. – № 1. – С. 182–188.
4. Науменко, Н. С. Теоретичні засади стратегічного партнерства в умовах глобалізації [Текст] / Н. С. Науменко. // Зовнішня торгівля : право та економіка. – 2009. – № 3. – С. 11–19.
5. Пеллагеша, Н. Україна у смислових війнах постмодерну : трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації [Текст] / Н. Пеллагеша. – К. : НІСД, 2008. – 288 с.

6. Идентичности и ценности в эпоху глобализации / под. ред. Ю. Н. Пахомова и Ю. В. Павленка. – К. : Наукова думка, 2013. – 602 с.
7. Мерніков Г. І. Розбудова української державності в умовах глобалізації та євроінтеграції / Г. І. Мерніков, А. І. Шевцов. // Стратегічна панорама. – 2015. – № 1. – С. 67–75.
8. Шаров О. М. Місце України в глобальній економічній системі : потенціал та перспективи / О. М. Шаров. // Стратегічні пріоритети. – 2017. – № 2. – С. 4–19.

Сутність процесу глобалізації

Сучасний етап розвитку світового співтовариства вимагає формування нової галузі знання – глобалістики. Сутність процесу глобалізації, його початок, наслідки є актуальними, дискусійними і відкритими питаннями для широкого загалу, оскільки цей процес стосується кожної людини на Землі.

Але в сучасній літературі немає одностайного і усталеного підходу щодо трактування глобалізаційних процесів і, власне, це стосується визначення самої глобалізації. У 2007 році вийшла робота «Globalization theory» за редакцією Д. Хелда та Е. Макгрю, в якій вказується на існування сучасних теорій і наративів глобалізації, як прикладних, так і нормативних, але не згадується про авторів цих теорій. Ця робота являє собою збірник статей вчених по конкретним проблемам, які спричиняє глобалізація. Замість теорії глобалізації ми маємо лише низку, набір відокремлених уявлень про глобалізацію.

Тому на сьогодні постає актуальна проблема становлення такої галузі знання як глобалістика, в межах якої і могли б сформуватися підходи щодо трактування глобалізаційних процесів та створення теорії

глобалізації. На сьогодні це важливе і найскладніше завдання, оскільки глобалізація є внутрішньо суперечливим та складно структурованим процесом розвитку людства.

З'ясування сутності значення такого терміну, як глобалістика можливе виключно в межах філософського знання, тому що тільки філософія здатна всебічно та комплексно дослідити явище глобалізації та дати відповідні висновки, передбачити можливі шляхи розвитку світового співтовариства. Адже глобалізація є об'єктивно існуючим процесом, що й постає основною проблемою у з'ясуванні її сутності. Так як це фактично існуючий процес, то цілком очевидно виникає таке питання: чи правомірно розглядати його за допомогою усталених підходів та теорій? Ми є свідками того, як перетворюється світ в процесі глобалізації. Глобалізація поступово та неухильно змінює наше життя. Поки що відсутні відповіді на питання: які результати чекають людство внаслідок реалізації глобалізаційних процесів і як буде виглядати глобалізований світ. Але одне можна сказати точно, що ті завдання, які ставить глобалізація перед людством, окремо взята країна розв'язати не здатна.

Сучасний стан розгортання глобалізаційних процесів.

Сучасний стан розгортання глобалізаційних процесів перебуває, на думку багатьох дослідників, у стадії невизначеності. Зокрема таку точку зору підтримують З. Бауман, Р. Робертсон, А. М. Чумаков та ін. І ця невизначеність таїть у собі низку конфліктів. Адже становлення глобального світу є живою суперечливою дійсністю. Тут поруч присутні як нові перспективи розвитку світового співтовариства, так і нові небезпеки. «Проблема глобалізації вийшла на орбіту планетарної конфліктності, бо порушує найважливіше питання людства – перспективу світосистемності».

Для виявлення сутнісних характеристик глобалізації треба визначити її основні складові, оскільки сама по собі глобалізація являє собою складно-структуровану, багаторівневу комплексну проблематику. Адже *глобалізація* - це загально-цивілізаційний процес, який впливає на всі сфери життєдіяльності людей. А саме: політику, економіку, екологію, соціальну та культурну сфери.

В сучасній філософській літературі досить часто при розгляді структури глобалістики виокремлюють такі аспекти, як: соціологічний, антропологічний та культурологічний. Соціологічне спрямування включає в себе дослідження економічних та політичних аспектів світовідношення; антропологічний аспект включає в себе вивчення взаємовідносин людини і природи; культурологічний підхід передбачає вивчення сучасних та класичних цивілізацій.

Отже, при такому підході трактування предмету глобалістики виходить, що всі задачі, які вона ставить перед собою, носять лише описовий та відокремлений характер.

А саме, якщо береться до уваги соціологічний аспект, то досліджується лише глобалізація світових економічних зв'язків та їхній вплив на світовий політичний порядок; якщо увага зосереджується на антропологічному аспекті, то на перший план виступає дослідження проблем виживання людського роду. Проблема виживання пов'язується лише з дослідженням глобальних проблем сучасності, а саме проблем, що стосуються співвідносин людини і природи; культурологічний підхід передбачає дослідження проблем, пов'язаних зі становленням єдиної глобальної культури.

Але слід зазначити, що сутність сучасних перетворень, які відбуваються у нас на очах, дають нам право говорити про глобалізацію, як

про якісно нову суспільну реальність, а не як про розвиток давно створених тенденцій.

На сучасному етапі розвитку глобалізації ми вже спостерігаємо уніфікацію деяких сфер життєдіяльності суспільств. А саме, в економічній сфері, зокрема, створення і функціонування транснаціональних корпорацій, ВТО, МВФ, ВБ; в політичній сфері: ЄС, НАТО; в технологічній - впровадження в управління світових ринків нового покоління техніки та технологій; що стосується культурної сфери, то тут слід погодитись з російським дослідником Ю. В. Яковцем, що вона складна для розвитку людства, оскільки кожна національна, етнічна культура привносить щось своє неповторне, унікальне у розвиток світового співтовариства, яке має бути засноване на взаємоповазі, толерантності і формуватись на основі міжкультурної комунікації з урахуванням всіх особливостей локальних культур. Тому сучасна глобалістика має включати в себе такі *структурні елементи* як: *екологічний аспект*, який містить у собі розгляд таких питань, як конфлікт між природою і людиною, як наслідок діяльності людства, проблему народонаселення та, власне, можливі шляхи подолання цих конфліктів та перспективи розвитку світового співтовариства; наступний аспект – *економічний*: становлення єдиної економічної системи, діяльність транснаціональних корпорацій та доля національних держав, міжнародна безпека в процесі становлення геоeкономіки; *політичний аспект* глобалістики містить у собі такі проблеми як: проблема «Північ» – «Південь» та новий світолад, глобальні реформи міжнародних відносин, стратегії світового розвитку. До філософсько - методологічних досліджень глобалістики слід віднести: розвиток інноваційних технологій та їх вплив на життєдіяльність суспільства, віртуалізація суспільства як наслідок поширення

інформаційних технологій та стратегії майбутнього технологічного розвитку; соціальні аспекти глобалістики включають в себе наступні: соціальна організація суспільства в умовах глобалізації світу, соціальне прогнозування та моделі глобального розвитку; до культурологічних аспектів слід віднести: проблему становлення людини в умовах розгортання глобалізаційних процесів, кризу культури сучасного суспільства, дегуманізацію культури в процесі розгортання глобалізації.

Отже, з огляду на структуру глобалізації цілком очевидним постає висновок, що глобалізація потребує комплексного вивчення та створення відповідних прогнозів щодо подальшого розвитку світу. Оскільки *глобалізація* постає як об'єктивний процес і на сучасному етапі розвитку людства вона є основним вектором розвитку Земної цивілізації.

Значення терміну «глобалістика»

На сучасному етапі розвитку термін *«глобалістика»* застосовується для окреслення сукупності наукових, філософських, культурологічних та прикладних досліджень різноманітних аспектів глобалізаційних процесів. Виходячи з цього, глобалістика являє собою таку сферу дослідження та пізнання, де різноманітні наукові дисципліни і філософія, з одного боку, взаємодіють одна з одною, а, з іншого, - досліджують глобалізаційні процеси з позицій свого предмета та методів.

З вище сказаного, слід підкреслити, що глобалістика має розвиватись в лоні філософського знання, оскільки предметом філософії є взаємовідношення людина - світ. Адже цілком очевидно, що й світ і сама людина змінюються в процесі глобалізації.

Цілком правомірним щодо з'ясування предметного поля глобалістики виступає підхід російських дослідників І. Мазура та О. Чумакова. В структурі глобалістики названі автори виокремлюють три

основні розділи, а саме: по-перше, дослідження процесів глобалізації, по-друге, світові проблеми, які пов'язані з розвитком глобалізаційних процесів і, по-третє, збільшення позитивних і скорочення негативних наслідків цих процесів як для людства, зокрема, так і для природи, загалом.

При такому підході увага зосереджується на правах людини та бережливому ставленні до природного середовища, що постає запорукою самого існування людини. Отже, *основним завданням* глобалістики постає вивчення корінних причин глобальних змін в світі та тих проблем, які вона породжує.

Тому, перш за все, слід зосередити свою дослідницьку увагу на формуванні сучасної цивілізації. На наше переконання, це дослідження має бути спрямоване на формування глобальної ідентичності, яка, перш за все, породжує у кожній людині відповідальність не тільки за своє подальше існування, а й за існування всього живого на Землі та існування самої Землі (як планети), яка є загальною домівкою людства.

Саме *проблема виживання* є основою в глобалістиці. Вона охоплює широке коло питань і не зводиться лише до задоволення економічних потреб (бідності чи багатства), а взагалі до виживання біосфери, екосистеми в цілому.

Зародження та формування глобалістики як міждисциплінарного наукового знання відноситься до останньої чверті ХХ століття. Її поява була обумовлена низкою причин. Основною була інтеграція різних наук у вирішенні складних комплексних проблем, які мали планетарний характер існування. Хоча сам термін «глобалістика» почав широко застосовуватись у 1970-ті роки ХХ століття, але широкого вжитку не набув.

Про його зміст серйозно заговорили лише в другій половині 1990-х років, коли увага вчених була зосереджена на дослідженнях глобальних проблем сучасності та осмислення глобалізаційних процесів.

До цього часу вже був накопичений значний теоретичний та фактичний матеріал. Зокрема, було з'ясовано та впроваджено в науковий та загальнонавчаний дискурс такі поняття як «глобалізація», «глобалістика», «глобальний світ», «глобальні проблеми сучасності», «антиглобалізм» та інші.

Внаслідок цього склались необхідні умови для формування нового наукового дослідження, яке й сьогодні не сприймається однозначно. На сьогодні, сутність зазначених термінів, в загальному уявленні, не викликає особливих питань. А що стосується наукового значення цих термінів, то вони постають предметом серйозних дискусій та потребують уточнень.

Так, наприклад, глобалістика в наукових колах трактується, по-перше, як наукова дисципліна (М. А. Чешков); по-друге, сфера суспільної практики (І. А. Василенко); наддисциплінарна галузь наукового знання (А. М. Чумаков), а деякі вчені взагалі відмовляють їй у праві на існування.

Не менш гострі дискусії відбуваються стосовно з'ясування значення терміну «глобалізація», яке має декілька значень. І особливої уваги потребує трактування феномену глобалізації, історії її виникнення. Деякі вчені пов'язують глобалізацію лише з розгортанням глобальних проблем сучасності, або з тим, що вона є їх наслідком. При цьому глобалізацію трактують як об'єктивно діючий процес, а глобалістика направлена на дослідження цього процесу та покликана передбачити його наслідки. Інша група дослідників пов'язує розгортання глобалізаційних процесів як результат діяльності деяких соціоекономічних структур та

політичних сил на міжнародній арені, що, власне, і є новою перспективою у розумінні глобалістики.

Враховуючи дані підходи щодо трактування понять «глобалізації» та «глобалістики», а також сучасний розвиток світового співтовариства, слід зазначити, що ці терміни набувають іншого значення.

По-перше, не слід до трактування глобалізації відноситись як до відокремленого явища, по-друге, треба визнати, що він є об'єктивно діючим загально-цивілізаційним, багатовіковим і природно-історичним процесом, який охоплює всі сфери життєдіяльності людини. Щодо глобалістики, то вона на сучасному етапі розвитку визначається як сфера теорії і практики, в центрі уваги якої є вивчення процесів глобалізації та наслідків, які вона породжує. В цьому аспекті слід зазначити, що наслідки, які породжує глобалізація, не зводяться лише до екологічних проблем сучасності, це проблеми в економічній сфері, в політичній, в соціокультурній, які взаємопов'язані одна з одною і обумовлюють існування одна стосовно іншої.

І ще один суттєвий аспект у визначенні об'єкту та предмету глобалістики – це те, що проблеми, які вона досліджує, пов'язані з необхідністю вирішення конкретних завдань, що й призводить до постійного розширення *предметного поля глобалістики*.

Ми зазначили, що зародження глобалістики, як окремої галузі знання, відбулось у другій половині ХХ століття, а саме в 1960-х роках. При цьому предметне поле глобалістики було тісно пов'язане з політикою та ідеологією. Тому відповідно до цього формувались різноманітні напрями та течії глобалістики, які досить яскраво проявлялися ще на перших етапах її становлення, яке характеризувалось протистоянням двох

ідеологічних систем, які в самій глобалістиці обумовили дві тенденції. Йдеться про так звану «західну» глобалістику та «радянську» глобалістику.

В останні десятиліття ідеологічне протистояння поступилося місцем, і на сучасному етапі розвитку відбувається протистояння вже в економічній, культурній, релігійній, національній сферах, що, власне, складає основу розділення світу на низку великих регіонів, які виступають суб'єктами міжнародних відносин. На сьогодні на перший план у відмінностях між країнами та народами виступають не ідеологічні аспекти, а культурно-цивілізаційні відмінності, які з необхідністю вимагають інших підходів щодо розуміння сучасних світових процесів. Враховуючи ці відмінності, ми можемо говорити про різні підходи щодо трактування розвитку світу в ході глобалізаційних процесів, а саме про західний варіант, євразійський, східний, ісламський. Виходячи з даного умовного поділу і в межах даного дослідження ми аналізуємо лише західну модель глобалістики, оскільки, якщо враховувати українські реалії, то ми ще знаходимось в стадії невизначеності стосовно вибору курсу розвитку країни.

Отже, в *широкому* значенні *глобалістика* – це сукупність наукових, філософських, культурологічних і прикладних досліджень, які направлені на вивчення різноманітних аспектів глобалізації та наслідків, які вона породжує. В цьому аспекті трактування глобалістики до неї слід віднести: теоретичні результати цих досліджень, їхню практичну реалізацію, при цьому враховувати багатоаспектність самих глобалізаційних процесів, а саме їх політичні, економічні, екологічні, соціокультурні складові, які мають як локальний, так і глобальний вимір реалізації.

У *вузькому* значенні під *глобалістикою* слід розуміти міждисциплінарну, комплексну галузь наукових досліджень, які направлені на з'ясування сутності, сенсу та спрямованості глобалізаційних процесів, причин їх виникнення та тенденцій розвитку світового співтовариства, а також передбачення результатів розгортання глобалізаційних процесів для унеможливлення або зменшення результатів негативних впливів на розвиток людства.

Для запобігання методологічної плутанини слід підкреслити, що глобалістика – це не спеціально наукова дисципліна, яка виникла в результаті диференціації наукового знання або лише на стику низки дисциплін. Безумовно вона породжена протилежними інтеграційними процесами, які є характерними для сучасної науки. Глобалістика являє собою сферу наукових досліджень і пізнання, де різні наукові дисципліни, а особливо філософія, взаємодіючи одна з одною, але кожна з позицій свого предмету та методів, дає можливість аналізувати всі можливі аспекти глобалізаційних процесів як в їх єдності, так і окремо один від одного.

Так дійсно можна ставити питання про предмет, методи, мету, понятійний апарат глобалістики категорично, але це характерно для конкретних галузей досліджень. Якщо ми ведемо мову про *предмет* глобалістики, то він є досить широким. Але якщо говорити спрощено, то ми можемо його окреслити як цілісність світу, де людина та біосфера є основним елементом.

Якщо вести мову про *методи*, які використовуються в межах глобалістики, то тут слід перераховувати всі методи окремих наук, та їх внесок в дослідження всіх складових глобалізаційних процесів, тому що в глобалістиці задіяні філософія, культурологія, політика, економіка, екологія, ідеологія та ін.

Ще один суттєвий момент глобалістики, яким вона відрізняється від низки конкретних наук, – це те, що вивчення теоретичних аспектів глобалізації з необхідністю передбачає практичне втілення щодо зменшення ризиків наслідків глобалізаційних процесів. Тому ми можемо говорити, що глобалістика виконує низку соціально значущих функцій. Зокрема, інтегративну, світоглядну, прогностичну, аксіологічну.

Особливо це реалізується через взаємодію науки та практики, діяльності багатьох вчених, політиків, громадських діячів по-новому подивитись на сучасний світ і щоб кожна людина усвідомила свою приналежність до подій у світі, переоцінила своє ставлення до себе, до інших людей, до природи, до світу в цілому. Такий шлях можливий при умові адекватного розуміння тих тенденцій і процесів, які відбуваються в світі і знання про які формуються в глобалістиці.